

BUDİZM'DE KADININ KONUMU

Hammet ARSLAN*

ÖZET

Budizm'in ilk dönemlerinde kadınlar, dönemim mevcut ataerkil kültürünün etkisiyle toplumsal tabakanın en alt sınıfına mensup, değersiz ve hiçbir işe yaramaz varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Başlangıçta Budda'nın düşüncesi de, dinde kadınlara yer vermeme şeklinde idi. Ancak, Budda'nın teyzesi ve aynı zamanda sütanesi olan Mahaprajapati'nin başını çektiği seçkin/elit kadınlar grubunun istikrarlı, kararlı ve kesin duruşu ile baş mürit Ananda'nın isteği Budda'nın fikrinin değişmesiyle ve kadınların dine kabulüyle sonuçlanmıştır. Böylelikle, mevcut kültürel yapıda radikal bir değişim yaşanmıştır. Bu makalede, kadınların sosyal tabakanın en alt katmanından kurtuluşu, manastıra kabul edilişi, dini ayin ve ibadetleri yönetme yetkisi, Budizm'in gelişimi ve ilerleyişine yapmış oldukları aktif katkıları ile sosyal faaliyetlere vermiş oldukları destekleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Budda, Kadın, Keşişe, Budist Cemaat

THE POSITION OF WOMAN IN BUDDHISM

ABSTRACT

At the early period of Buddhism, women were considered inferior, useless and worthless. They were treated as like sudra, that is lowest class at caste, by the effect of the patriarchal cultures of time. According to Buddha, at the beginning, there was no place for women in religion. But, Buddha's thought changed and he admitted women to sangha by the stable, firm and certain attitudes of elite women headed by Mahaprajapati, wet-nurse and aunt of Buddha, and request of chief disciple Ananda. It was a very radical change at the cultural structures of Buddha's time. In this article we will examine releasing of women from the lowest level of society, admission to sangha, authority of directing religious ceremonies, active contributions to the development and improving of Buddhism and sustenance to the social activities.

Keywords: Buddhism, Buddha, Woman, Nun, Sangha

Giriş

Budizm'de kadının konumunu anlayabilmek için özellikle söz konusu dinin ortaya çıktığı dönemin sosyo-kültürel yapısını çok iyi bilmek gerekir. Budizm, ataerkil bir anlayışın hâkim olduğu Hindistan'da ortaya çıkmış ve bölgenin hâkim dini olan Hinduizm'in özellikle kutsal metin anlayışını (*Vedaların* otoritesini), toplumsal tabakalaşmasını (kast sistemini), ibadet ve

* Dr., DEÜ, İlahiyat Fak., Dinler Tarihi Anabilim Dalı, hammet.arslan@deu.edu.tr

kurtuluş yöntemini (*Vedalar*daki kanlı kurban törenleri ve *Upanişad*lardaki metafizik konular üzerine düşünme) reddetmiştir.

Budizm öncesi ve sonrası dönemde Hindistan'da kadın, erkeğe ait bir eşya/mal olarak görülmekte idi. Kadının değeri, babası, erkek kardeşi, kocası ve oğluna ne ölçüde yararlı olduğuna göre belirlenirdi.¹ Buddha'nın döneminde kadınların konumu, özellikle dini uygulamalar alanında çok karmaşık bir yapı arz etmekteydi. Kadınların kutsal metinleri okuma, Tanrılara yalnız başlarına sunum yapma, manevi kurtuluşu arama gibi hak ve yetkileri yoktu.² Onlar için kurtuluş sadece gönülden teslimiyet (*bhakti*) ve eşlerine hizmet ile mümkündü.

Budizm hem dini öğretilerde hem de sosyal yaşamda bir takım radikal değişiklikler ortaya koymuştur. Ancak, Vedalar dönemi Hindistan'ında hâkim olan ataerkil yapı Budizm'i de etkilemiş ve kadınların Buddha olabildiğini engellemiştir. Buna göre kadınlar (i) yaratıcı tanrı Brahma, (ii) koruyucu tanrı Indra, (iii) doğu, batı, güney, kuzeyin kralı, (iv) Buddha olabilme gücü ve yeteneğine sahip değildir. Ataerkil yapının ortaya koyduğu bu anlayışlardan sonuncusu, yani kadınların Buddha olamayacağı anlayışı aslında Budizm'in ruhuna aykırıdır.³ Budizm üzerine çalışmalar yapan kadın araştırmacılara göre bunlar tamamen erkekler tarafından belirlenmiştir ve hiçbir kadının görüşü alınmamıştır.⁴

Altekar'a göre, Hint toplumunda kadının manevi aydınlanma yönündeki bütün yetenekleri yok sayılmış ve bu anlayış, onların toplumdaki konumunda olumsuz bir etki yaratmıştır. Kadınlar, toplumun en alt katmanı kabul edilen, tapınağa girme, kutsal metne dokunma ve diğer dini yükümlülükleri yerine getirme yetkisi olmayan Sudra sınıfına dâhil edilmiştir.⁵ Bütün Hindular

- 1 Hint kültüründe, doğumdan-ölüme hayatın bütün evrelerinde kadının yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A.S. Altekar, *The Position of Women in Hindu Civilization*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 2005; K.D. Upadhyaya, "On the Position of Women in Indian Folk Culture", *Asian Folklore Studies*, Vol. 27, No. 1, (1968), s. 81-100; Serenity Young, ed., *An Anthology of Sacred Texts by and About Women*, Pandora, New York, 1993, s. 266-305; Leona M. Anderson, "Women in Hindu Traditions", ed., Leona M. Anderson and Pamela Dickey Young, *Women and Religious Traditions*, Oxford University Press, Ontario 2004, s. 1-44; Katherine K. Young, "Hinduism", ed., Arvind Sharma, *Women in World Religions*, New York University, New York, 1987, s. 59-103.
- 2 Buddha'nın yaşadığı dönemin hâkim dini Hinduizm'de kadınların kurtuluşu (mokşa) elde etme şansları, aynen alt kastlara mensup erkekler gibi, yoktur. Bkz., Anne Bancroft, "Women in Buddhism", ed., Ursula King, *Women in the World's Religions: Past and Present*, Paragon House, New York, 1987, s. 81.
- 3 "İster kadın, ister erkek bu aracı (Budizmi) kullanan herkes *nirvanaya* ulaşır." *Samyutta Nikaya*, I.33.
- 4 Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", *Women, Religion and Sexuality*, Ed. Jeanne Becher, WCC Pub., Geneva, 1990, s. 159-160
- 5 A.S. Altekar, *The Position of Women in Hindu Civilization*, s. 204 vd.

nezdinde önemli bir yere sahip olan kutsal metin *Bhagavad-Gita* da onların toplumda aşağılandığını teyit eder niteliktedir.⁶ Yine Hindu fıkı açısından önemli bir eser olan Manu Kanunnamesi'nde “kadınların hiçbir şekilde kurban sunamayacağı, hiçbir dini törene iştirak edemeyeceği ve sadece eşe itaatini onları cennete götüreceği”⁷ belirtilir. Bununla beraber Hindu metinlerinde kadınların erkekleri baştan çıkardığıyla ilgili ifadeler de vardır. Bu bağlamda “Bu dünyada, erkekleri baştan çıkarmak kadınların doğasında vardır”⁸ denilmektedir. Bu anlayış, yine o dönemde neşvünema bulan Caynizm'in kutsal metinlerine de yansımıştır. Bu metinlerde erkekler kadınlara karşı uyarılarak, “Bütün günahkâr eylemlerin kadınlardan kaynaklandığını bilen bir kimse dünyanın gerçek hâlini anlamıştır”⁹ denilmektedir.

Hint düşüncesinde kadınlar entelektüel olarak da aşağılanmışlardır. Bunun bir yansıması olarak, kötülüğü temsil eden Mara, aydınlanma yolunda ilerleyen kadınları “aydınlanmanın sadece bilge erkeklerle mahsus olduğunu” belirtmek suretiyle yollarından döndürmeye çalışmıştır. Buna karşın Buddha, “derin düşünceye dalmış ve bu yönde bütün engelleri aşmış zihnin sadece kadın olmasından dolayı farklı biçimde algılanamayacağını”¹⁰ belirtmiştir. Bütün bunlar Budizm'in ortaya çıktığı dönemin kadın algısını anlamamıza yardım etmektedir.

I- Buddha'nın Hayatı ve Kadınlar

Budizm'de kadın konusunu ele alırken öncelikle dinin kurucusu Buddha'nın doğumu, evlenmesi, evini terk edişi, aydınlanmaya ulaşması ve keşfettiği kurtuluş tekniğini diğer insanlara anlatmasını, konumuz bağlamında kısaca hatırlatmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Böylelikle konuya özet bağlamındaki bilgilerle giriş yapmış olacağız.

Budda'nın ana rahmine düşüşü ve doğumu olağanüstü bir hadisedir. O, annesinin karnına mucizevî bir şekilde girmiş ve yine aynı şekilde doğmuştur. Henüz yedi günlük iken annesini kaybeden Budda'yı teyzesi Mahapajapati emzirmiş ve büyütüştür.¹¹ Budist efsanelerde hikâye edildiği üzere, Hindu din adamı olan Brahminler, Budda'nın gelecekte, ya bütün dünyanın kralı ya da

6 *Bhagavad-Gita*, IX.32'de “Bana sığınan kimseler, toplumun en alt seviyesindeki kadınlar, vaisyalar ve sudralar bile olsalar, yüce hedefe ulaşabilirler” denilir. Bu ifade, bir taraftan kadınların statülerini gösterirken öte yandan metnin bütün insanları kuşattığını ortaya koymaktadır.

7 *The Laws of Manu*, V.153.

8 *The Laws of Manu*, II.213.

9 *Gaina Sutras*, Part I, s. 81.

10 *Samyutta Nikaya*, I.129.

11 Damien Keown, *Dictionary of Buddhism*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 165, 176; Mary Pat Fisher, *Women in Religion*, Pearson Longman, Hong Kong, 2007, s. 96.

dünyadan el-etek çekmiş, yüce ve kutsal bir kişi olacağı kehanetinde bulunmuşlardır. Babası ise, onun kral olmasını istediği için onun hayat düzenini bir krala layık şekilde tanzim etmiştir.¹² On altı yaşında genç bir delikanlı iken kuzeni Yasodhara¹³ ile evlenen Budda'nın, 29 yaşına geldiğinde bir oğlu olur ve oğluna "esaret, tutsaklık, zincir vurmak" anlamlarına gelen Rahula¹⁴ ismini verir. Üstelik oğlunun doğumunun sevincini yaşamadan bu çok özel günde sarayı terk eder. Budda'nın acılardan kurtuluş ve aydınlanmayı arayışı sürecinde, tam altı yıl evine dönmediği dönemde eşi Yasodhara dullara özgü beyaz bir kıyafet giymiş, takılarını, ziynet eşyalarını çıkarmış, süslenmeyi ve parfüm kullanmayı terk etmiş, günde sadece bir öğün yemekle yetinmiştir. Böylece kayıplarda olan eşine benzer bir züht hayatını benimsemiştir.¹⁵

Budda, yaklaşık altı yıllık bir sürede değişik teknikleri uyguladığı halde arzu ettiği hedefe ulaşamamıştır. Bu süreçte ona bir kadın yardımcı olmuştur: O kadın, Budda'nın merhum annesi Mahamaya'dan başkası değildir. Gördüğü vizyonda annesi, Budda'ya iki aşırılığın yani katı asketizm ve zevk-sefa hayatının arasında bulunan bir orta yolu izlemesini önermiştir. Daha sonra, civar köylerdeki kadınların hazırladığı yiyecekleri yemek suretiyle direnç kaybeden vücudunun güçlenmesini sağlamıştır. Hatta kadınlar onun aydınlanmaya ulaşması konusunda iyi dileklerini dile getirmişlerdir.¹⁶ Böylece Budda'nın aydınlanmaya ulaşmasında kadınların da yardımı olmuştur. Budda, bir ağacın altına oturarak acının sebebi ve onu sona erdirmenin yolları üzerine derin düşünceye dalmış, böylelikle, bencillikten uzak mutlak bilinç ve mutluluk hali olan *nirvanaya* ulaşmıştır. Bu süreçte dört asil gerçek ve sekiz dilimli yolu keşfetmiştir.¹⁷ Şeytanın müşahhas hali olan Mara, onu ulaşmış olduğu bu yüce manevi halden uzaklaştırmaya çalışmış ve bu manada onun geçmişte elinin açık ve gönlünün bol olmadığını iddia etmiştir. Kaynaklarda ifade edildiği üzere Mara, bütün şeytani güçlerin desteğini almışken Budda tek başına idi ve o da

12 Serenity Young, s. 306; Fisher, s. 97; Budda'nın doğumu ve hayatıyla ilgili iki farklı anlatım için bkz., Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2005, s. 45-47.

13 Ona, Pali dilinde "Rahula'nın annesi" anlamına gelen *Rahulamata* ismi de verilir. Bu konuda bkz., Keown, s. 233.

14 Keown, s. 233; Eva K. Neumaier, "Women in the Buddhist Traditions", Leona M. Anderson and Pamela Dickey Young, *Women and Religious Traditions*, Oxford University Press, Ontario, 2004, s. 85.

15 Keown, s. 233; Fisher, s. 97.

16 Fisher, s. 97-98.

17 Sekiz dilimli yol, ustaca bir eğitim ve zihni dinginleştirmek aracılığıyla düşüncemizi, konuşmamızı, eylemlerimizi ve yaşam tarzımızı sistemleştirme sürecidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, s. 64-65; Walpole Rahula, *What the Buddha Taught*, Great Britain, 1978, s. 45-50; Fisher, s. 98.

toprağa dokunarak, kutsal varlıklardan yardım istemiştir. Böylece, içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmuş ve Mara'yı defetmiştir.¹⁸

Farklı tecrübelerle dolu altı yıldan sonra Buddha, saraya dönerek ailesini ziyaret etmiş ve onlara keşfetmiş olduğu aydınlanma yolunu anlatmıştır. Evini yeniden terk etmeden önce oğlu Rahula'ya aydınlanmayı miras bıraktığını belirtmiş, onu kutsayarak keşiş ilan etmiş, eşini evde yalnız başına bırakarak yeni dini insanlara anlatmak için yollara düşmüştür. Böylelikle Buddha, 45 yıllık misyon görevine başlamış ve bu yönde önce keşişler¹⁹ manastırını²⁰ kurmuş ve daha sonra da onlara keşişleri²¹ dahil etmiştir.

Budizm'in teşekkül sürecinde konumuzla bağlantılı olarak iki konu üzerinde duracağız. İlk olarak, Hint toplumunda devrim niteliğinde olan Buddha'nın kadınları dine kabul edişine değineceğiz. İkinci olarak ise, kadınların dini topluluğa katılım sürecinin gecikmesini ve bu hususta Buddha'nın tereddütlü tavrının nedenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

II- Kadınların Budist Topluluğa Kabul Edilişi

Budda, kendi fikirlerini idame ettirmesi, yani kurtuluşa götüren en iyi yolu takip etmeleri için bir cemaat/*sangha* kurmuş ve ömrünün sonuna kadar yaptığı konuşmalarla bu cemaatin kural ve talimatlarını ortaya koymuştur. Budistler, din adamı yani ruhban sınıfına dâhil (keşiş/bhikkhu ve keşişe/bhikkhuni) olanlar ve olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Din adamlarının görevi, halkı aydınlatmak iken normal halk da, din adamlarının yiyeceği, giyeceği, barınağı ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür.²²

Budda tarafından kurulan yeni din, Hindu toplumunda varlığı kabul edilmeyen, özellikle asil ve elit kadınlar için adeta sığınak görevi görmüştür. Çünkü yukarıda kısaca bahsetmeye çalıştığımız dönemin sosyo-kültürel yapısı ve içinde buldukları konum onları yeni kurulan dine yönlendirmiştir. Tabii ki,

18 Fisher, s. 98.

19 Keşiş ifade etmek için kullanılan teknik terim Sanskritçe'de *bhiksū* iken Pali dilinde *bhikkhū*dur. Keown, s. 32-33.

20 *Sangha*, Budist din adamları topluluğu için kullanılan isimdir. Topluluğa kabulün şartı *Budda*, *dharmā* ve *sanghaya* imandır. Keown, s. 247.

21 *Bhikkhuni* Pali dilinde keşişleri ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür. Aynı sözcük Sanskritçe'de *bhikkhuni* şeklinde kullanılır. Keown, s. 33.

22 Budizm'de bu iki sınıfın birbirlerine karşılıklı görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Isaline Blew Horner, *Women Under Primitive Buddhism: Laywomen and Almswomen*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 1999, s. 313-379; Serenity Young, s. 306; Chatsumarn Kabilsingh, "Buddhism", *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*, Vol. 1., General Editors, Cheris Kramarae and Dale Stander, Routledge, New York, 2000, s. 124; Nancy Schuster Barnes, "Buddhism", ed., Arvind Sharma, *Women in World Religions*, New York University, New York, 1987, s. 106.

yeni dine kabul ediliş sürecinde de bir takım sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmışlardır.

Budda, aydınlanmayı müteakip kısa bir süre için evine döner. Teyzesi ve sütannesi Mahapajapati Gotami, ondan kadınları *sanghaya* almasını rica eder ve gelenek olduğu üzere isteğini üç kez tekrarlamasına rağmen hep olumsuz yanıt alır. Bunun üzerine üzgün bir şekilde ve gözyaşları içinde Budda'nın yanından ayrılır. Bundan sonra Budda, Kapilavastu'da daha fazla kalmasının uygun olmayacağını düşünerek, misyon görevi için 150 km. uzaktaki Vesali/Vaishali'ye gitmek üzere yola çıkar. Sütannesi Mahapajapati Gotami ve eşi Yasodhara başta olmak üzere Hindu toplumun üst kastlarına mensup 500'den fazla asil/seçkin kadın, Budist cemaate dâhil olma ve Budda'nın manevi rehberliği altına sığınma yönünde sıra dışı ve radikal bir karar verdiklerinin bilincinde idiler.²³ Mahapajapati kadınlardan kendisi gibi, Budda'yı takip etmelerini istemiştir. Bu manada kadınlara;

- i. Dharma'ya uyma ve dini ibadetleri uygulama yeteneklerinin olduğunu,
- ii. *Nirvanaya* hatta *parinirvanaya*²⁴ ulaşabileceklerini,
- iii. Küçük kız çocukların dahi aydınlanmaya ulaşabileceğine inanmalarını,
- iv. Tipik kadın karşıtı anlayış ve görüşlere kulak asmamaları gerektiğini,
- v. Kendi çaba ve başarılarıyla bütün olumsuzlukların üstesinden gelebileceklerini tembihlemiştir.²⁵

Sütanne Mahapajapati, kadınların cemaate katılma yönündeki istek, azim ve kararlılığını Budda'nın baş müridi Ananda'ya anlatır. O da, onların bu isteğini Budda'ya iletir ve yine üç defa tekrar eder fakat her defasında ret cevabı alır.

23 Kadınlar büyük bir azim ve kararlılıkla verdikleri kararın arkasında dururlar. Bunu teyit mahiyetinde saçlarını kazıtırlar, keşişler gibi safran rengi elbiseleri giyerler ve Budda ile aynı yönde yola koyulurlar. Bu konuda bkz., *Vinaya Texts*, Part III, s. 320-321; Christmas Humphreys, *Buddhism*, Penguin Books, GB, 1952, s. 38-39; Keown, s. 165. Rita M. Gross, *Buddhism After Patriarchy: A Feminist History, Analysis and Reconstruction of Buddhism*, State University of New York Press, New York, 1993, s.32; Budda'nın çağdaşı ve Caynizm'in kurucusu olan Mahavira da, Hinduizm'de aradığını bulamayan, üst kasta mensup soylu ve seçkin kadınların benzer isteklerine muhatap olmuştur. Bu kadınlardan birçoğu dine dâhil olmuştur. Bu konuda bkz., Mircea Eliade, *Dinsel İnanç ve Düşünceler Tarihi; Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, c. II, Çev., Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 99 ; Edward W. Hopkins, *The Religions of India*, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1970, s 291.

24 En üst ve en yüce aydınlanma hâlidir. Genellikle ölümle birlikte gerçekleştiğine inanılır. Keown, s. 212.

25 Jonathan S. Walters, "A Voice From the Silence: The Buddha's Mother's Story", *History of Religions*, Vol. 33, No. 4 (May, 1994), s. 372.

Budda'nın şu sözleri kadının ilk dönem Budizm'indeki yerini belirlemesi açısından önemlidir:

“*Dharma yasası gereği kadınların evlerinden çıkmaları uygun değildir. Kadınlar için keşişelik vs. hiçbir dini görev yoktur. Niçin? Şayet kadınlar evlerini terk ederlerse Dharma uzun süre varlığını sürdüremez.*”²⁶

Budda, bu olumsuz tavrı konusunda şaşırarak Ananda'yı “kadınlara karşı gözünün açık olması” konusunda ayrıca uyarır.²⁷ Ananda'nın, kadınların manevi aydınlanma konusunda yetersiz ve yeteneksiz olup olmadığını sorması üzerine Budda, böyle bir konunun söz konusu olmadığını ifade eder. Ananda mantıklı bir dille, teyzesi Mahapajapati'nin kendisini emzirip büyütmesini ve kendisi için yaptığı övgüleri dile getirir.²⁸ Bu ısrarlar neticesinde Budda, kadınların manastıra girebileceklerini, kendilerini züht ve riyazet hayatına adayabileceklerini kabul ederek, keşişlere nazaran riayet etmeleri gereken şu sekiz kuralı ilave eder:

- 1) Bir keşişe yüz yıldır *sanghada* bulunsa bile bir günlük keşişi/bhikkhu dahi gördüğü zaman ayağa kalkmalıdır, onu selamlamalıdır, önünde saygı ile eğilmelidir.
- 2) Bir keşişe, herhangi bir keşişin olmadığı bir mekânda yağmur sezonunu geçiremez ve inzivaya çekilemez.
- 3) Bir keşişe iki haftada bir keşişler cemaatinden haftalık dini (uposatha) seremoninin tarihini ve keşişlerin nasihat için ne zaman geleceğini sormalıdır.
- 4) Bir keşişe, inziva/yağmur dönemi sonrasında, cemaat üyelerinin işledikleri günah ve yaptıkları hata nedeniyle diğerlerinin affını istediği töreni (paravana) hem keşiş hem de keşişelerin gözleri önünde icra etmelidir.
- 5) Bir keşişenin suçu, hem keşiş hem de keşişelerin beraberce buldukları bir toplantıda ele alınmalıdır. Bir keşişe günah işlediği zaman her iki topluluğun önünde cezaya çekilmelidir. Keşişe ayrıca 15 gün kefareti yerine getirmelidir.
- 6) Bir keşişe aday, iki yıllık staj/deneme sürecinin ardından hem keşiş hem de keşişe topluluğundan atama onayı almalıdır.

26 *Vinaya Texts*, Part III, s. 325; Diana Y. Paul, *Women in Buddhism: Images of Feminine in the Mahayana Tradition*, University of California Press, California, 1985, s. 78.

27 *Mahaparinnibbana Sutta*, V.23; Christmas Humphreys, *Buddhism*, s. 38-39; Bancroft, s. 87.

28 *Vinaya Texts*, Part III, s. 322; Ananda, kadınlara verdiği destekten dolayı diğer keşişlerin itiraz ve eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır. Ananda'nın kadınlara verdiği destek için ayrıca bkz., Horner, s. 295-300.

- 7) Bir keşişe hiçbir şekilde, bir keşişe hakaret etmemeli, onu azarlamamalı ve taciz etmemelidir.
- 8) Keşişeler hiçbir şekilde keşişlere manastır kurallarını ihlalle ilgili nasihat etmemeli ve nasıl davranacakları konusunda onları uyarmamalıdır, ancak keşişler onları uyarabilir ve onlara öğüt verebilir.²⁹

Görüldüğü gibi bu kurallar büyük ölçüde keşişelerin keşişlere itaati ile ilgilidir. Sonraki dönemlerde Buddha, kadınların aynen erkekler gibi manevi yetenekleri haiz olduğunu, aydınlanmaya ulaşabileceklerini, Dharma'yı anlayabileceklerini ve dini uygulamaları icra edebileceklerini ifade etmiştir. O, her ne kadar keşişelerin riayet etmesi gereken ilave kurallar ortaya koymuşsa da keşişlerin keşişeleri hizmetçi olarak kullanmalarını yasaklamıştır.³⁰

Ayrıca Buddha, din adamlarının uyumlu ve disiplinli bir şekilde yaşamalarını ve görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak için bir takım kural ve talimatlar (pratimokkha/patimokkha) ortaya koymuştur. Genel kurallar ortaya koyduğu gibi bazı özel sorunların çözümü için ilave talimatlar da ortaya koymuştur. Erkeklerin riayet etmeleri gereken 227 kural var iken keşişelerin uymaları gereken kural sayısı 311'dir.³¹ Kadınların daha fazla kurala muhatap olmalarının nedeni, hem keşişlerin hem de kendilerinin yanlış davranışlarıdır. Başlangıçta bu durum kadınlara karşı olumsuz bir durum gibi anlaşılmışken sonraki dönemlerde aslında daha fazla kurala uymanın aydınlanmaya ulaştırmayı kolaylaştırdığı gerekçesiyle kadınlar için bir avantaj olduğu düşünülmüştür.³² Bu bağlamda, Tayvan'lı bir keşişe olan Wu Yin,

*"Talimatlar manastırın süsüdür. Kurallara, zihinlerimizi eğitmek için gönülden ve içtenlikle uyarız. Keşişeler olarak daha fazla kurala muhatap olmak, bizce eylemlerimizde daha titiz ve dikkatli olmaya yöneltir"*³³

diyerek, bu kural ve talimatlara kendileri açısından olumlu bir şekilde bakar. Manastıra girişte kadınlar için çok katı kurallar olmasına rağmen birçok kadın aydınlanma yolunda manastıra girmiş ve katı kurallara disiplin içinde

29 *Vinaya Texts*, Part III, s. 322-324; Bu sekiz kuralın ayrıntılı izahatı için ayrıca bkz., Horner, s. 118-161; Fisher, s. 101-102.

30 Fisher, s. 103.

31 *Vinaya Pitaka'nın Mahavibhanga* bölümü keşişleri ilgilendiren 227, kuralı içerirken, *Bhikṣuṇīyavibhanga* bölümü keşişelere ait 311 talimatı ihtiva eder. *Vinaya Texts*, Part I-III; Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, s. 56; Keşişelerin manastırda uyması gereken kural ve talimatlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Horner, s. 211-246.

32 Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", s. 156.

33 Ven. Bhikṣuṇī Wu Yin, *Choosing Simplicity: Commentary on the Bhikṣuṇī Pratimokṣha*, Snow Lion Pub., New York, 2001, s. 32

uymuşlardır. Aydınlanmaya ulaşmada cinsiyet farklılığı bir faktör değildir. Zaten bu mevkiye ulaşmış bir kişi için ayrımcılık söz konusu değildir.³⁴

Kadınların dini yaşantısını zorlaştıran ilave kurallar ve keşişlere itaat gibi kadınları aşağılayan talimatlar ile Budizm'in 1000 yıl değil 500 yıl baki kalacağı şeklindeki anlayışlar³⁵ Budist kadınları dine dâhil olmaktan, bu yöndeki meziyet ve yeteneklerini sergilemekten alıkoyamamıştır. Birçok kadın, insanı yeni doğumlara iten arzu ve ihtiraslardan başarılı bir şekilde kurtulmuş; Budizm'in ideali olan *nirvanaya* ulaşmıştır. Bu başarılı kadınların hikâyeleri günümüzde Theravada/Hinayana Budizmi'nin kutsal literatürü (Sutta Pitaka) arasında kabul edilen ve "keşişelerin şiiirleri" anlamına gelen *Therigatha*³⁶ isimli eserde toplanmıştır. Bu eserde, evlerini, eşlerini, çocuklarını, ailesini ve bütün her şeyini terk eden, hatta kötü yola düşen ve kurtulan kadınların tecrübeleri ile kadınların ruhbanlığa katılma konusundaki mücadele ve bunu başarma hikâyeleri şiiirsel bir dille anlatılmaktadır.³⁷ Bunlardan birisi olan Patacara, çok büyük acıları sona erdiren ve çok saygı gösterilen bir öğretmendir. Eserde, hem cemaata üye olan hem de üye olmayan birçok kadından bahsedilir. Bu değişim rüzgârıyla birlikte Buddha, Padumaawati, Addhakaasi ve Ambapaali gibi fahişelerin dahi manastıra girmesine izin vermiştir.³⁸

Kadınların yoğun isteklerine, bu yöndeki gelişim ve dönüşüm çabalarına kayıtsız kalamayan Buddha, kadınların aynen erkekler gibi manevi aydınlanmaya ulaşabilme yeteneğine sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu hususta baş müridi Ananda'ya "*Buddalar bu dünyada sadece erkeklerin yararına mı doğuyorlar? Kesinlikle onlar kadınların yararı için de doğarlar...Dine giriş erkeklerle olduğu kadar kadınlara da açıktır.*"³⁹ demiştir. Horner da şöyle der:

"Eldeki deliller göstermektedir ki, Budizm'de kadının konumu Budizm öncesi Hindistan'ından daha onurlu/saygın ve gıpta edilecek bir durumdaydı. Kızlar, eşler ve dullar ümidini yitirmiş kişiler değil bilakis, saygı duyulan bireyler haline geldiler.

34 Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", s. 157.

35 *Vinaya Texts*, Part III, s. 325; Barnes, s. 107; Bancroft, s. 82.

36 *Theri*, dharm'a'yı idrak eden keşişe, *gatha* ise şiiir anlamındadır. Eser, Rhys Davids tarafından İngilizceye çevrilmiş. Eserin başında açıklayıcı mahiyette uzunca bir giriş yer almaktadır. Çeviri için bkz., *Psalms Of The Early Buddhists (I.-Psalms Of The Sisters)*, Trans. by Rhys Davids, The Pali Text Society Pub., Oxford, 1909; Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz, Horner, s. 162-210.

37 Bu eserde bahsi geçen kadınların büyük kesimi toplumun asil, zengin ve elit kesimine mensuptur. Neumaier, s. 87; Rita M. Gross, *Buddhism After Patriarchy*, s. 9

38 Nandasena Ratnapala, "Woman and Society from the Buddhist Point of View" <http://www.buddhismtoday.com/english/sociology/009-woman.htm/20.02.2014> adresinden alınmıştır.

39 *Psalms Of The Early Buddhists (I.-Psalms Of The Sisters)*, s. XXV.

Kendileri çok geniş bir özgürlük ve bağımsızlık yolunu takip eden kimseler oldular.”⁴⁰

Kadınlara ve aşağı kastlara eşit bir gözle bakması, bir kişinin kendi çabasıyla acıdan kurtulup aydınlanmaya ve kurtuluşa ulaşabileceğini savunması nedeniyle Budizm Hindistan’da yücelmiştir.⁴¹

III- Budda’nın Kadınlara Yönelik Endişesinin Nedenleri

Budda’nın, kadınların manastıra girmelerine neden sonraki dönemlerde izin verdiğine dair farklı izahlarla karşılaşmaktayız. Bunun nedenlerinden biri olarak Budda’ya nispet edilen bir anlatım vardır. Buna göre Budda, şayet kadınlar cemaate kabul edilirlerse Budizm’in ömrünün kısa olacağı kehanetinde bulunmuştur:

“Ey Ananda! Nasıl ki erkeği az kadını çok olan aileler kolayca hırsızların kurbanı olursa aynen onun gibi, Ananda, kadınlar da evlerini terk ederek bir öğreti ve disiplin altında evsiz bir inziva hayatı sürmeye başarlarsa bu din uzun süre varlığını koruyamaz. Ey Ananda! Nasıl ki ürünü çok güzel olan bir pirinç tarlası küf hastalığına yakalandığı zaman ürünlerin hepsi zıyan olursa aynen onun gibi, Ananda, kadınlar da evlerini terk ederek bir öğreti ve disiplin altında evsiz bir inziva hayatı sürmeye başarlarsa bu din uzun süre varlığını koruyamaz. Ey Ananda! Nasıl ki ürünü çok güzel olan bir şeker kamışı tarlası küf/çürüme hastalığına yakalandığı zaman ürünlerin hepsi zıyan olursa aynen onun gibi, Ananda, kadınlar da evlerini terk ederek bir öğreti ve disiplin altında evsiz bir inziva hayatı sürmeye başarlarsa bu din uzun süre varlığını koruyamaz. Ey Ananda! Nasıl ki insanlar büyük bir göletin önüne ihtiyatlı bir set yapıyor iseler ben de aynen onun gibi, Ananda, hayat devam ettiği sürece açılmaması gereken sekiz ağır kural koydum.”⁴²

Her ne kadar Budda’nın fikirleri bu şekilde olsa da, Budizm’in 2600 yılı yakın bir süredir varlığını sürdürmesi Budda’ya atfedilen bu ifadenin geçerliliğini yitirdiği göstermektedir. Çünkü Budizm’in bugüne gelişinde keşişler başta olmak üzere kadınlar aktif bir şekilde çalışmışlardır. Budizm tarihinde onların bu çabaları ve başarılarının kesinlikle görmezden gelinemeyeceği⁴³ şeklinde izahlar da vardır.

40 Horner, s.82

41 Fisher, s. 104.

42 *Vinaya Texts*, Part III, s. 325-326; Söz konusu kutsal metinlerin kaleme alınışı Budda’nın vefatından uzun süre sonra gerçekleştiği için bu anlatılanların ne kadının o döneme ait olduğu ve ne kadının sonradan keşişler tarafından eklendiği tartışmalı bir konudur. Fisher, s. 101-102.

43 Ven. Zhaohui Shi, “Buddhist Women’s Movement in The New Century: The Taiwanese Experience of Contemporary Nuns’ Defiance of The Treaty of Non-Equality”, *Sakyadhita*

Budda'nın başlangıçta kadınların manastıra girişini yasaklayışını daha iyi anlamak ve anlamlandırabilmek için yukarıda da bahsettiğimiz üzere Budda öncesi toplumundaki kadın anlayışını dikkate almamız gerekmektedir. O dönemde kadınlar gece ve gündüz erkeklerin kontrolü altında tutulmakta idi.⁴⁴ Bu yüzden, Hint kültürünün hâkim anlayışına göre “*bir kadın, kız çocuğu iken babası, genç kız iken eşi, yaşlı iken de oğlu tarafından muhafaza edilmelidir, o hiçbir zaman tek başına bırakılmamalıdır.*”⁴⁵ Bu anlayış, Budizm üzerinde çok etkili olmuştur.

Kadınların dini topluluğa katılımına Budda'nın başlangıçta ret cevabı verişinin nedenlerini maddeler halinde sıralayacak olursak:

- 1) Budda, toplumda kadınlar için olumlu yönde bir dönüşümün ve eğilimin başlamasını; toplumun zihinsel olarak bu radikal dönüşüme hazır hale gelmesini beklemiştir. Kadınların, Budda'nın ardından uzun süreli ve sıkıntılarla dolu bir yürüyüş düzenlemesi ve bu konudaki ısrarları onlara bu fırsatın verilmesini kolaylaştırmıştır.
- 2) İçinde buldukları dönem ve kültür itibarıyla kadınların evdeki sorumluluklarını terk etme ihtimali bulunmamaktaydı. “*Kadının yeri evidir*” anlayışı çerçevesinde, aile yapısının zarar göreceği endişesi de bir başka husustur. Şayet aile ve ev anlayışı sarsılırsa onlar sayesinde ayakta duran ve onların desteğiyle var olan *sangha* da yok olma tehlikesiyle karşılaşır.
- 3) Toplum bu tür devrimsel bir karar ve yaşam tarzı ile bölmek, kamplara ayırmak veya dağıtmak istememiştir.
- 4) Manastır kurallarının, özellikle de bekâret ve iffetin (brahmacarya), korunması yönündeki hassasiyetidir. Bu durumu da sekiz ilave kural ile çözmeye çalışmıştır.
- 5) Belli bir evi olmayan kadınların kendilerini koruma (hırsız, eşkiya, ırz düşmanına karşı) konusunda yetersiz kalabileceği düşüncesidir.
- 6) Tarikat yaşamına dâhil olmak isteyen kadınların hayatlarında kesinlikle hiçbir maddi sorun yaşamayan elit/üst sınıfa mensup olmalarından dolayı, başta teyzesi/sütanesi ve eşi olmak üzere diğer asil kadınları, züht hayatının zorluklarından korumak istemiştir. Onların böylesine lüks bir hayatı bırakıp, evsiz-yurtsuz ve dilencilikle geçinmeye başlamaları başlangıçta çok garipsenecek bir durumdu.

Toplantısı Bildiri Özeti, Taipei, 2002, <http://archive.is/K8V08/20.02.2014> adresinden alınmıştır.

44 Christmas Humphreys, *Buddhism*, s. 112-113.

45 *The Laws of Manu*, IX, 2-3.

- 7) Ataerkil yapıyı savunan bazı araştırmacılara göre de, Buddha, erkekleri ayartacakları endişesiyle başlangıçta böyle bir karar vermiştir. Ancak bu durum feministler tarafından tam tersi bir şekilde, yani erkeklerin zaafiyeti olarak yorumlanmıştır.
- 8) Buddha'nın başlangıçtaki gönülsüz tavrı, kadınları yine aynı dönemde ortaya çıkan Caynizm'e yönlendirmiştir. Bu durum Buddha'nın ikna olma sürecini hızlandırmıştır.⁴⁶

Bütün bunlar kadınların cemaate alınması konusunda Buddha'nın isteksizliğinin belirtileridir. Görülmektedir ki, Buddha'nın başlangıçtaki olumsuz tavrının nedenlerinden belki de en önemli nedeni sosyo-kültürel faktörlerdir.

IV- Budist Mezheplerinde Kadın

Budizm, genel olarak kabul edildiği üzere Theravada/Hinayana (Yaşlıların Ekolü veya Küçük Araç) ve Mahayana (Büyük Araç) olmak üzere iki ana mezhebe ayrılmış durumdadır.⁴⁷ Bireysel kurtuluşu savunan Theravada, günümüzde Sri Lanka, Tayland, Burma (Myanmar), Laos ve Kamboçya gibi Güney Doğu Asya ülkelerinde hâkim olan Budist mezhebidir. Toplu kurtuluşu savunan Mahayana ise, günümüzde Japonya, Kore, Çin, Moğolistan, Nepal, Tibet gibi Orta, Kuzey ve Doğu Asya ülkelerinde yaygın olan Budist mezhebidir. Bu mezhep yayıldığı bölgelerin mevcut kültürlerine uyum sağlamış ve farklı bölgelerde bir takım değişiklikler göstermiştir.⁴⁸

Bu iki ekol arasında dinin amacı ve âlemin başlangıcı ile *anatma* ve *maya/avidya* inancı gibi ortak noktalar olduğu gibi, doktrinel konulardan dini uygulamalara, ahlaki ilkelerden genel din ve dünya görüşüne kadar birçok konuda farklı görüşler mevcuttur.⁴⁹ Biz burada her iki ekolün kadına karşı takındığı tutumu ele almaya çalışacağız.

A- Theravada Budizmi'nde Kadın

Theravada Budizmi'yle ilgili araştırma yapanların ortaya koydukları veriler genel olarak kadının yararsız ve değersiz olduğunu gösterse de bunun tersini

46 Bancroft, s. 81-82; Fisher, s. 101.

47 Nepal ve Tibet bölgesinde yaygın olan; büyüsel ve gizemli uygulamalara önem veren Vajrayana ekolünün görüşlerine ayrı bir başlık açmayıp, Mahayana bölümünde yer verdik.

48 Keown, s.167-168; Bu iki ekol hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Christmas Humphreys, *Buddhism*, s. 45-58; Richard F. Gombrich, *Theravada Buddhism: A Social History from Antient Benares to Modern Colombo*, Routledge, New York, 2006; Paul Williams, *Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations*, Routledge, New York, 2004; Kenneth W. Morgan, ed., *The Path of the Buddha: Buddhism Interpreted by Buddhists*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 1997.

49 Theravada/Hinayana ve Mahayana mezheplerinin uzlaştığı ve ayrıştığı konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, s. 85-89.

savunan araştırmalar da yok değildir. Zaten yukarıda bahsettiğimiz üzere kadınların manastıra girişine başlangıçta karşı çıkılması ve bilâhare kabul ediliş süreci bu mezhebe ait kutsal metinlerde geçmektedir.⁵⁰ Ancak buna rağmen yine de bir takım sebeplerden dolayı bu metinsel ifadeler, baskın kültürel yapıyı tamamen ortadan kaldıracak değildir. Ekol içerisinde kadının konumunu net bir şekilde tespit edebilmek, (i) mezhebin yayıldığı bölgenin coğrafi genişliği ve kültürel çeşitliliği, (ii) kutsal metin - otoriter din adamları sınıfının (Sri Lanka örneğinde görüleceği üzere) karşıt tutumları nedeniyle yeterince mümkün değildir.

Her ne kadar kadınlar, manevi ve kurumsal olarak Budizm'in ilk dönemlerinde, özellikle Kral Aşoka döneminde (M.Ö. III. yy.), kısmen başarılı olsalar da⁵¹ Theravada geleneği içindeki statü ve konumlarını ortaçağlarda tamamen yitirmişlerdir.⁵² Erkek egemen yapıyı birçok dini gelişmede gözlemlememiz mümkündür. Mesela, hiç bir kadın dini konuların tartişıldığı konsillere davet edilmemiştir. Keşişler kadınların manastır hayatına girişlerine yardımcı olduğu için Ananda'yı eleştirmişlerdir. Yani Budda'nın vefatını müteakip daha önceki kadın karşıtı erkek hâkimiyeti anlayişına geri dönülmüştür. Budda'nın vefatından sonra kaleme alınan kutsal metinlerdeki kadın karşıtı tutumu bu kültürel ön yargı tetiklemiştir.⁵³ Kadını cinsel olarak doyumsuz, baştan çıkarıcı, aldatıcı ve aptal olarak gösteren kadın karşıtı ifadeler vardır. Bu da, erkek için tehlikeli bir durumdur. Günümüzde dahi bu mezhepte kadınların manevi gelişim için uygun olmadıkları düşünülür.⁵⁴

Bütün bunlarla birlikte keşişelerin karşılaştukları sıkıntıları, göstermiş oldukları çaba ve gayreti, gerçekleştirdikleri üstün başarıları konu alan dini metinler de yok değildir. Yukarıda bahsettiğimiz *Therigatha* bunların en önemlilerinden biridir. Yine buna benzer tarzda, Kral Aşoka sonrası dönemde kompozite edilen ve kadın *arhağları*⁵⁵ anlatan hikâyeleri ihtiva eden *Theri-apadana* metinleri Theravada geleneği içerisinde kadınların konumunu güçlendirmek için

50 Bkz., *Vinaya Texts*, Part III, s. 320 vd.; Karen Derris, "When the Buddha was a Woman: Reimagining Tradition in the Theravada", *Journal of Feminist Studies in Religion*, 24.2 (2008), s. 29; Theravada kutsal literatürünün tam listesi için bkz., Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, s. 55-59.

51 Kutsal metinlerde kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin hep birlikte öğretinin uygulanmasından ve halka öğretilmesinden bahsedilir. Bu konuda bkz., *Dığha Nikaya*, II.104-105; *Anguttara Nikaya*, IV.308; *Samyutta Nikaya*, V.259.

52 Derris, s. 30.

53 Budist kutsal metinleri derlenirken kadınlar davet edilmemiş, onların görüşleri ve tecrübelerine başvurulmamıştır. Neumaier, s. 105.

54 Fisher, s. 104-105; Bancroft, s. 86-87.

55 Kelime anlamı itibarıyla "saygın kişi" anlamına gelen *arhat*, nihai aydınlanmaya ulaşmış varlıklar için kullanılan bir sözcüktür. Serenity Young, s. 307; Keown, s. 18.

ortaya konulmuştur.⁵⁶ Kelime anlamı itibarıyla hayat hikâyesi veya efsane gibi manalara gelen *Apadana* isimli metin, Buddha zamanında yaşamış 547 keşiş ve 40 keşişenin hayat öyküsünü ihtiva eder.⁵⁷ Yine M.Ö. IV. yüzyılın başlarında Sri Lanka'da kompoze edilen ilk Pali eser olan ve kelime olarak "*ada günlüğü?*" anlamındaki *Dīpavamsa*'nın yazarı da bir keşişedir.⁵⁸

Bu çerçevede kaleme alınmış olan *Gotami-apadana*, kadınların hakkını koruma ve onları hak ettiği konuma ulaştırmada en dikkat çekici eserlerden biridir. Eserde sütanne Mahapajapati Gotami bazen Buddha'nın dişil karşıtı olarak kabul edilmektedir. Zaten Gotami, Buddha'nın da mensup olduğu kabilenin ismi olan Gotama'nın dişil formudur. Yani;

- I. Buddha keşişlerin, Mahapajapati Gotami ise keşişelerin başkanıdır.
- II. Buddha sevgi, şevkat ve merhametiyle keşişleri kuşattırken, Mahapajapati Gotami keşişeleri kuşattır.
- III. Buddha'ya tanrı olarak ibadet edilirken, Mahapajapati Gotami'ye tanrıça olarak ibadet edilir.
- IV. Buddha, Mahapajapati Gotami'ye saygı ve hürmet gösterirken Mahapajapati Gotami de Budaya saygı ve hürmet gösterir.
- V. Nasıl ki Budist literatürün baş aktörü Buddha ise Mahapajapati Gotami de *Gotami-apadana*'nın merkezi figürüdür.
- VI. *Gotami-apadana*'da birçok Hindu Tanrısı Buddha'nın ardılı olarak kabul edilirken Durga ve Kali gibi tanrıçalara da Mahapajapati Gotami'nin halefi olarak görülür.
- VII. Buddha hayatının son anlarında Mahapajapati Gotami gibi bir takım mucizeler göstermiştir. Bu yüzden Mahapajapati Gotami kadınlar tarafından Buddha olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

Budda'nın önceki doğum ve yaşamlarını anlatan toplam 547 hikâye (Jataka) vardır. Ortaçağda *Jataka*'lar sahih veya uydurma olarak henüz ayrıştırılmadığı için, anlatılan bütün hikâyeler Buddha'nın biyografisinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Günümüzde sahih *Jatakalar* arasında kabul edilmeyen ve muhtemelen 14–16. yy'lar arasında oldukça popüler bir metin olan *Princess Jataka* ele almaya çalıştığımız konumuz açısından önemlidir. Bu metin, Buddha'nın önceki yaşamlarında bir kadın olduğunu belirtmeşi ve Buddha'nın

56 Walters, s. 358.

57 Keown, s. 17; Walters, s. 368.

58 Keown, s. 78; Walters, s. 371.

59 Walters, s. 372-376.

sahih biyografisi olan *Buddhavamsa*’nın önsözünün bir kısmını oluşturması açısından önemlidir.⁶⁰ Derris, *Princess Jataka*’nın kadınlara aydınlanma yolunu açabileceği kanaatinde. Çünkü cinsel kimliklerinden dolayı kadınların manevi yolları tıkanmamalıdır. Derris, düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“*Princess Jataka, kadınların kendi fırsatlarını yaratabilecekleri ve kurtuluş yolunda kendi geleceklerini belirleyebileceklerini göstermektedir...orta çağa ait bu hikaye sonucunda kadınlar olarak bu fırsatların bize verilmesini beklememeliyiz, fırsatları kendimiz yaratmalıyız.*”⁶¹

Hatta bunun dışında Theravada geleneğinde kadının manevi ve ahlaki potansiyelini gösteren birçok kaynak vardır. Kadınların anne ve eş olarak günlük hayatın meşgalelerinin yanında, hem *sanghaya* destekleme hem de aydınlanma ve kurtuluş yolunda ilerlemede başarılı olabilecekleri⁶² ifade edilir.

Dokuzuncu Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde (1892) Mabel Bode ve Caroline A. Foley⁶³ isminde Budizm uzmanı iki kadın ilk dönem Budizm’inde kadının rolü hakkında, o döneme kadar henüz dile getirilmemiş olan ve temelleri sarsan bildirimler⁶⁴ sunmuşlardır. Bunlardan Caroline A. Foley, Pali literatürde erkeklerle kadınlar arasında dikkat çekici bir dini eşitlik olduğunu göstermiştir. Ona göre,

60 *Princess Jataka*, günümüzde Theravada geleneğinde kadını temsil eden metinler ele alınırken pek hatıra gelmeyen bir eserdir. Derris, s. 31-32.

61 Derris, s. 44.

62 Derris, s. 44.

63 Caroline A. Foley, C.A.F. Rhys Davids’in evlenmeden önce kullandığı kızlık ismidir.

64 Bu bildirimler şunlardır: Caroline A. Foley, “The Women Leaders of Buddhist Reformation as Illustrated by Dhammapala’s Commentary on Theri-gatha”, *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists*, vol. 1 (Indian and Aryan Section), ed. E. Delmar Morgan, Committee of the Congress, London, 1893; Mabel Bode, “The Women Leaders of Buddhist Reformation (Abstract)”, *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists*, vol. 1 (Indian and Aryan Section), ed. E. Delmar Morgan, Committee of the Congress, London, 1893. Foley ve Bode’ye göre, Theravada Budizmi’ne ait kutsal metinlerde, kadınların Budizm tarihinde çok önemli roller oynadığı açık seçik ifade edilmektedir. Foley ve Bode’nin Pali metinlere dayanarak yaptıkları ve Budist Reformasyonunda kadın liderleri ele alan çalışmaların devamı gelmemiştir. Kaynakçada verildiği üzere Isaline Blew Horner ve Bimala Churn Law bu konuda değişik çalışmalar yapmış olsalar da Budizm’de kadının Hinduizm’e göre daha değerli ve üstün olduğu ifade etmekten öteye geçememişlerdir. Bu onların çalışmalarının önemsiz olduğu anlamına gelmez, bilakis onlar gördüğü üzere Hindu/Brahmanik gelenek içerisinde tanrıça anlayışının gelişmesi ve kadın hakkındaki önyargıların kırılması da bu döneme tekabül etmektedir. Araştırmacılara göre, Budist kadın, Budist toplumu içerisinde kendi konumunu yine kendisi belirlemiştir ve erkek merkezilik ile mücadele etmiştir. Bu konuda bkz., Walters, s. 359-361

*“Budist keşişeler kraliçe, anne, eş, kız, ev hanımı olarak sürdürdükleri evle ilgili bütün işleri ve sosyal konumu bir tarafa bırakarak arınma ve aydınlanmaya ulaşmak için erkeklerle birlikte hareket etmişlerdir.”*⁶⁵

Diana Y. Paul’un ifadesine göre, kadınlar Theravada ekolünde ve diğer ilk dönem gruplarında ikinci planda idi. Bunun nedeni manastır hayatına verilen önem ve kadınların buna uyum sağlayamayacağı anlayışıdır. Mahayana ekolünde ise manastır hayatına çok fazla değer verilmediği için kadınlar nispeten daha iyi konumda hatta erkeklerle eşit statüde idi. Ayrıca bütün insanların potansiyel bir Buddha olarak kabul edilmesinden dolayı manevi aydınlanma yolunda kadınlar için herhangi bir engel olduğu düşünülmemiştir. Ancak Paul’un ifade ettiği üzere her iki ekol arasındaki ayırım abartıldığı kadar değildir. Kadınlar bir taraftan erkeklerin huzuru ve mutluluğu için bir tehlike olarak addedilirken diğer yandan yaratıcı, besleyici/büyütücü ve destekleyici olarak kabul edilmişlerdir.⁶⁶ Theravada ekolünün önde gelen uzmanlarından olan ve kaleme aldığı eserle Batı dünyasında adından sıkça söz ettiren Sri Lanka’lı yazar Walpola Rahula’nın kitabında⁶⁷ kadınlar/keşişelerle ilgili her hangi bir ifadenin olmaması oldukça manidardır.

B- Mahayana Budizmi’nde Kadın

Mahayana mezhebi, coğrafi bir karşılaştırma yapacak olursak, Theravada’dan çok daha geniş bir bölgeye yayılmıştır. Dolayısıyla bu mezhep çok kültürlü bir yapıdadır. Burada konumuzu, mezhebin yayılmış olduğu geniş coğrafya ve kutsal metinleri⁶⁸ bağlamında kısaca ele almaya çalışacağız.

Genel olarak, araştırmacılar tarafından kabul edildiğine göre, Mahayana mezhebinde Theravada’ya göre kadınlara daha fazla özgürlük alanı yaratılmıştır. Bu mezhepte kadına daha samimi ve içten bir yaklaşım vardır. Theravada’da olduğu gibi bireysel kurtuluş değil, toplu kurtuluş esastır ve herhangi bir ayırım olmaksızın kadın-erkek bütün din adamları bu çaba için yaşarlar. Kadınlar da aynen erkekler gibi kendilerini kontrol edebilme ve kurtuluşa ulaşabilme yeteneğine sahiptir.⁶⁹ Bu mezhepte ayrıca, dişil bilge/erdem metaforu kullanılır. Mesela, şefkat, merhamet ve erdemün müşahhas biçimi olan Kuan-yin cinsiyet olarak başlangıçta erkek olsa da birçok doğu ülkesinde dişil veya dişil kutsallığın temsilcisi olarak kabul edilir ve saygı görür. O, dişil kültürün gelişimine katkı

65 Foley, s. 348, Walters, s. 359’dan naklen alınmıştır.

66 Bkz., Diana Y. Paul, “Buddhist Attitudes toward Women's Bodies”, *Buddhist-Christian Studies*, Vol. 1, University of Hawai’i Press, (1981), s. 63-64.

67 Walpola Rahula, *What the Buddha Taught*, Great Britain, 1978.

68 Mahayana kutsal literatürünün tam listesi ve kısa içerikleri için bkz., Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, s. 59-61.

69 Diana Y. Paul, *Women in Buddhism*, s. 77; Fisher, s. 105; Bancroft, s. 90.

sağlamasından dolayı kadınlar için büyük bir öneme sahiptir.⁷⁰ Ayrıca, aydınlanmaya ulaşmış ve bu yönde insanlara rehberlik eden Avalokiteşvara ve Tara gibi muhtelif dişil göksel Bodhisattvalar vardır.⁷¹

Nepal ve Tibet'te hüküm süren Vajrayana ekolünde, manevi uygulamalar hem erkekler hem de kadınlar tarafından icra edilmektedir. Her iki cinsiyetin de aynı asli tabiata ve aydınlanma için eşit potansiyellere sahip oldukları düşünülür. Bu ekol mensupları nesnelere de dişil ve eril olarak ikiye tasnif ederler; erilin şefkati, dişilin ise erdemi temsil ettiğine inanırlar. Aydınlanmaya ulaşmış dişil enerjiler için *dakini* ve beşeri formlar için de *yogini* ismi kullanılır. Bu ekol içerisinde manevi öğretmen olarak kabul edilen ve öğretisi hala uygulanan Yeshe Tsogyel⁷² ve Machig Lapdron⁷³ gibi çok ünlü kadınlar mevcuttur.

Budizm altıncı yüzyılda Japonya'da resmi din ilan edilmiş ve dönemin idarecileri tarafından korunmuştur. O, üst sınıf elitler arasında yayılmış ve inananların sayısı istikrarlı bir şekilde artmıştır. Dinin korunması için keşişlerin eğitimine önem verilmiş ve ülkenin her yerinde tapınaklar inşa edilmiştir. Buna paralel olarak keşişlerin sayısı hızla artmış ve öğreti bütün insanlar arasında yayılmıştır. Seçkinler sınıfı toplumdaki statülerini garantiye almak için Budizm'i korumuşlardır.⁷⁴ Saf Ülke (*Pure Land*) Budizm'inde cinsiyetler arasında herhangi bir ayırım gözetilmez ve herkes eşittir. İdeal bir ülkenin kurulabilmesi için gerekli 48 yemenden otuz beşincisi kadınların aydınlanmaya ulaşmasıyla alakalıdır.⁷⁵

Kadınların manevi yönden üstünlükleri ve erkeklerden aşağı olmadıkları Zen Budizmi'nde de vurgulanır. Bu hususta Ch'an üstadı Ta-hui Tsung Kao, hakikat üzerine yoğunlaşmak için dişil veya erkek, asil veya sıradan bir insan olmanın önemsiz olduğunu belirtir.⁷⁶ Zen Budizm'ine göre, bir hayli kötü ve günahkâr erkek olduğu gibi, dürüst ve günahsız birçok kadın da vardır. Hakikati idrak eden kimseler arasında kadın olsun erkek olsun bir fark yoktur. Zen Budizm içerisindeki Soto ekolünün kurucusu olan Dogen (1200-1253),

70 Keown, s. 288; Fisher, s. 105-106; Paul, "Buddhist Attitudes toward Women's Bodies", s. 70-71.

71 Josephine Leo Fung-ming, "Chinese Woman and the Family from the Buddhist Tradition", *Inter-Religio*, 34, Winter 1988, s. 29; Bancroft, s. 91.

72 Yeshe Tsogyel'in kısa biyografisi için bkz. Fisher, s. 110-112; Serenity Young, s. 333-335.

73 Machig Lapdron'a atfedilen ifadeler için bkz. W.Y. Evans-Wentz, *Tibetan Yoga and Secret Doctrines*, Pilgrims Book, Delhi, 1999, s. 309.

74 Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", s. 167-168.

75 Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", s. 16; Pure Land (Saf Ülke) Budizm'i hakkında kısa ve özlü bilgi için bkz., Keown, s. 225-226.

76 Keown, s. 288; Fisher, s. 105-106

kadınların Budalık makamına ulaşabileceğini ifade etmiş ve kadınları içlerine almayan grupları eleştirmiştir.⁷⁷

Mahayana metinlerinde kadınların yeni doğumla erkeğe dönüşmek suretiyle aydınlanmaya ulaşabileceği savunulmaktadır. Bu çerçevede kelime olarak “Budda tabiatı” manasındaki *tathagatagarbha* sözcüğü dişil kullanıma bir örnek teşkil etmektedir. Teknik olarak bütün canlı varlıkların Budda olabileceği anlamına gelen *tathagatagarbha*’daki *garbha* sözcüğü “Budda’nın embriyosunu/ceninini barındıran rahim” veya “rahmi barındıran Budda’nın embriyosu/cenini” anlamına gelir. Görülmektedir ki, Budist terimler izah edilirken kadın bedeninin uzuvları kullanılmıştır.⁷⁸

Diana Y. Paul’e göre, Budist kaynaklarda aydınlanmayı arzu eden kadınların yeniden doğumda kendi bedenlerine tenezzül etmeyip, erkek olarak bedenlenmek istedikleri ifade edilir. Yani, yeniden doğum aracılığıyla mutsuz ve huzursuz olan kadınlıktan saf/arınmış, huzurlu ve mükemmel olan erkekliğe cinsel bir dönüşüm söz konusudur. Yine bu metinlerde kadınların bedenlerinin kusurlu/eksik ve pis/kirli olmasından dolayı erkeklere tabi oldukları belirtilir.⁷⁹ Önemli bir Mahayana metni olan *Lotus Sutra*’da, Naga kralı Sagara’nın akıllı kızının mucizevi bir şekilde cinsiyet değiştirmesi ve Bodhisattva oluşu anlatılmaktadır.⁸⁰ Boddhisattva olan kadın, dişi bir beden içerisinde eril bir zihne sahip olur ve bu yüzden bütün cinsel arzuları yok eder. Onun bedeni dişi gibi gözükse de aslında değildir. Ancak bütün bunlara rağmen yine de metinler de çelişkili veya muğlak denilebilecek anlatımlar mevcuttur. Mesela bir taraftan kadınların erkeğe dönüşümü ile problemin ortadan kalkacağı ifade edilirken diğer taraftan kadınların aydınlanmaya ulaşmak için sırf kadın olmalarından dolayı erkeklerden daha fazla çaba harcamaları gerektiği söylenir. Yine dönüşüm sayesinde erkeksi bir fiziğe sahip olacak olan kadının yine de fiziki eksikliğinden dolayı daha fazla gayret etmesi belirtilir.⁸¹ Ancak bu tür bir çözümü, Budist kadın araştırmacılar üzücü ve kızgınlık verici olarak kabul ederler.

V- Kadınların Otoriter Keşişe Atanması Sorunu ve Mevcut Konumları

Yukarıda kadınların manastıra alınış sürecini ve Budist mezheplerin kadına bakışını kısaca ele almaya çalıştık. Şimdi ise, kadınların keşişe olarak

77 Keown, s. 79; Junko Minamoto, “Buddhist Attitudes: A Woman’s Perspective”, s. 162.

78 Fisher, s. 118; Keown, s. 296; Junko Minamoto, “Buddhist Attitudes: A Woman’s Perspective”, s. 158.

79 Paul, “Buddhist Attitudes toward Women’s Bodies”, s. 64-65.

80 *Lotus Sutra*, Ch. XI, s. 250-254; Bu metnin Sanskritçe adı *Saddharma-pundarika Sutra*’dır. Bu konuda bkz., Keown, s. 158.

81 *Lotus Sutra*, Ch. XI, s. 227-254; Paul, “Buddhist Attitudes toward Women’s Bodies”, s. 65-67.

takdis edilmesi ve görev yapması ile toplulukta tam yetkili ve söz sahibi otoriter bir makama ulaşmasıyla ilgili problemler üzerinde durmaya çalışacağız.

Mahapajapati Gotami manastıra kabul edilen ve keşişe (*bhikkhuni*) unvanı alan ilk kadındır. O, aynı zamanda ilk keşişeler topluluğunun başkanlığını da yapmıştır.⁸² Hindistan dışında ilk kadın cemaatinin teşekkül ettiği yer ise Sri Lanka'dır. MÖ III. asırda kral Aşoka çok iyi eğitilmiş kızı ve aynı zamanda keşişe olan Sanghamitta Theri'yi Sri Lanka kraliçesi ve havalisini manastıra üye yapması için bu ülkeye yollamıştır. Keşiş ve keşişelerin takdis edilmelerine Sri Lanka kraliyet ailesi destek vermiştir. MS V. asırda yine bir grup keşişe, Çinli kadınları takdis etmek üzere Çin'e gitmişlerdir. Bu nesil, Mahayana'da hala varlığını korurken, Theravada ekolüne mensup Tayland, Kamboçya ve Laos gibi ülkelerde kadınlar hiçbir zaman tam kutsanmış keşişelik kurumunu oluşturamamıştır.⁸³ Sri Lanka, Hindistan ve Burma'da keşişeler XI. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş⁸⁴ ve bunlar Hint hanedanlıklarının saldırıları ve doğal afetler neticesinde tamamen ortadan kalkmış ve bir daha dirilme şansı bulamamıştır. Budizm, züht ve riyazetten uzak ve manastıra bağlı olmayan kadınlar tarafından idame ettirilmiştir.⁸⁵ Onlar da bu esnada sadece on kurala uymuşlar ve buna uyulmasını sağlamışlardır. Hatta bu yüzden onlara "on kural anneleri" adı verilmiştir. Bu on kural şunlardır:

- i. Öldürmemek
- ii. Hırsızlık yapmamak
- iii. Cinsel ilişkiden uzak durmak
- iv. Yalan söylememek
- v. Uyuşturucu ve alkol kullanmamak
- vi. Şarkı söylemek, dans etmek ve müzik çalmaktan kaçınmak
- vii. Makyaj yapmamak, takı-süs takmamak, parfüm sürmemek
- viii. Yüksek, pahalı ve şatafatlı koltuklarda oturmamak ve yataklarda yatmamak
- ix. Kıymetli eşyalara ve paraya el sürmemek

82 Neumaier, s. 85; Fisher, s. 101.

83 Derris, s. 30; Bancroft, s. 94.

84 Emma Tomalin, "Thai Bhikkhuni Movement", *Gender & Development*, Vol. 14, No. 3, November 2006, s. 386; Neumaier, s. 80.

85 Sri Lanka'da keşişelerin gücü, Aşoka döneminden itibaren (MÖ III. yy.) göreceli olarak zayıflamaya başlamıştır. Christmas Humphreys, *Buddhism*, s.138; Bancroft, s. 93.

- x. Uygunuz anlarda (öğle ve ertesi günkü kahvaltı arasında) yememek ve içmemek.⁸⁶

Nüfusunun yüzde doksanı Budist olan Tayland'da keşiş manastırlarının kurulması konusunda bir gelişme yoktur. Tayland'da bazı kadınlar her ne kadar saçlarını kazıtsalar, beyaz giysiler giyseler, manastır yaşamına uygun tarzda yaşasalar da keşişler gibi kurumsallaşmış bir cemaat yapılanması oluşturabilmiş değillerdir. Onlar kutsanmış keşişelik değil de ancak kaynağı belli olmayan *mae ji/mae chi* (sıradan dindar kadın ile kutsanmış keşişelik arasında bir konum) adı verilen bir mevkiye sahip olabilmektedirler. Keşişlerin aksine onlar halktan hiçbir destek görmezler, çünkü halk kadınlardan herhangi bir dini yarar geleceğine inanmaz. Bu ülkede hak etikleri dini konuma ulaşamadıklarını düşünen Voramai Kabilsingh (1908-2003) Tayvan'da tam keşişelik icazeti alırken, kızı Dr. Chatsumarn Kabilsingh (d.1945) Sri Lanka'da takdis edilen (28 Şubat 2003 tarihinde) ve keşiş olan ilk Tayland'lıdır. Onu müteakip yirmiden fazla entellektüel kadın keşiş adayı olarak takdis edilmiştir.⁸⁷

Tayland'da insanlar daha liyakatlı ve değerli olduğu için *mae chi*'den ziyade keşiş manastırlarını destekler ve bağışlarını onlara vermeyi tercih ederler. Tayland'da keşişliği yeniden başlatmak imkânsızdır, çünkü keşiş olabilmek için dini otoriteyi haiz beş keşiş ve beş keşişenin onayı gerekmektedir. Zaten ne halk ne de manastır idarecilerinin böyle bir arzusu vardır ve bu yönde herhangi bir adım atılmaktadır. Tayland'lı kadınlar keşişelik elde edemediği gibi karmik olarak gelişimlerini tamamlamamış, acı ve ızdırap içinde hatta zararlı kabul edilirler. Kadınlar ancak manastıra büyük miktarda maddi destek vermek suretiyle kötü karmalarından kurtulabilirler. Ekonomik sorunlar, eğitim eksikliği ve cinsellik turizmiyle birlikte bu durum kadınları kötü yola düşürmüş ve toplumda HIV/AIDS'in hızlı bir şekilde yayılmasına ve artmasına sebep olmuştur.⁸⁸ Tabii ki, bu durum *sanghayı* olumsuz yönde etkilemektedir.

Bütün bu engelleme ve sıkıntılara rağmen keşişeler Budist meditasyonu uygulama noktai nazarında kararlılıklarını ve başarılarını sergilemektedirler. Tayland'ın bir vilayetinde baş keşiş olan Maechee Pathomvan bu hususu şöyle anlatıyor:

“Genç bir keşiş iken hortlak ve hayaletlerden çok korkardım ve bu yüzden bir mezarlığın kıyısında küçük bir kulübede yaşamaya başladım. Birçok kez bu aşırı

86 Fisher, s. 112; Bancroft, s. 95.

87 Tomalin, s. 386, 392; Fisher, s. 113, 122.

88 Tomalin, s. 387-391.

korkudan dolayı sızlandım, ancak meditasyon yapmak suretiyle bu korkunun üstesinden geldim.”⁸⁹

Burma'da kadınların konumu, hayatlarını meditasyona adanmaları, kutsal metinleri okumaları ve bu metinler üzerinde tetkik yapmaları açısından biraz daha iyidir. Onlar, sade bir dini topluluk içerisinde yaşayabilmekle beraber tam anlamıyla takdis edilmiş keşişler olarak kabul edilmezler. Budda'nın doğum yeri olan Nepal'de on ikinci asra kadar hiç keşiş ve keşişe olmamasına rağmen günümüzde yaklaşık olarak 60'dan fazla keşişe manastırı vardır. Bunun haricinde küçük gruplar oluşturarak veya bireysel olarak yaşayan keşişler de mevcuttur.⁹⁰ Vietnam'da 1946'da keşiş ve keşişelerin yaşam biçimlerini yeniden biçimlendiren bir manastır geleneği oluşturulmuştur. Huynh Lien (1923-1987) keşişlerin vasıf ve yeteneklerini yükseltmek, onların erkeklerle eşit olduğunu göstermek amacıyla birçok sosyal aktiviteye faal destek vermiş ve büyük çabalar sarf etmiştir. Hatta o, kadınlara yardım etmek için şöyle demiştir:

“Yemin ederim ki, ebediyen bir kadında yeniden bedenleneceğim, çünkü dünyada pek çok zavallı kadın var. Çok zor bir görev olduğunu bilmeme rağmen onlara yakın olmak ve yardım etmek çok basit olacaktır.”⁹¹

Kore'de keşişlerin manastıra kabulü keşişlerden hemen sonra olmuştur. Günümüzde yüksek eğitim seviyesine sahip ve kutsal metinleri iyi bilen 6000 Kore'li keşişe herhangi bir mal-mülk edinmeksizin ayrı topluluklarda yoğun bir meditasyon hayatı sürmektedir. Tayvan'da ise günümüzde keşişler çok iyi eğitim almakta olup, dini ve soyal aktivitelere oldukça faaldirler ve tam takdis olma imkânına sahiptirler. Ayrıca onların sayısı keşişlerden fazladır. Japonya'da kraliyet ailesinden gelmesinden dolayı keşişlere büyük saygı duyulur ve onların büyük çoğunluğu Zen veya Pure Land Budizm'ine mensuptur. Onlar kural ve talimatlara uysa da tam takdis edilemezler, çünkü bu iş için gerekli tam takdis edilmiş beş keşişe mevcut değildir. Baş keşişin bay veya bayan olduğu bir tapınakta görevlerini icra edebilirler. Zen keşişleri, üstad Dogen'in eşitlikçi öğretisinden cesaret almışlar; birçoğu evli ve saçlı olan keşişlerin aksine cinsel arınmışlık, saçların kazınması, manastır ve inziva yaşamından gurur duymuşlardır. Onlar aynı zamanda çiçek düzenleme, süsleme, güzel yazı (kaligrafi), şiir yazma ve terzilik gibi geleneksel Japon sanatlarını korumaya ve

89 Fisher, s. 99. Maechee Pathomvan yılanlara karşı olan korku ve ürkekliğini de üstadının tavsiyeleri sayesinde başlattığı uzun süreli derin meditasyon sayesinde aştığını belirtmektedir. Dünyanın değişik bölgelerinden 18 Budist keşişenin meditasyon deneyimleri ve Budist yaşam tarzı hakkındaki kişisel açıklamaları için ayrıca bkz. Martine Batchelor, *Walking on Lotus Flowers: Buddhist Women Living, Loving and Meditating*, Thorsons/HarperCollins, London, 1996.

90 Fisher, s. 113.

91 Ven. Tri Lien, “Nuns of the Mendicant Tradition in Vietnam”, *Sakyadhita Toplantısı Bildiri Özetleri*, Taipei, 2002, <http://archive.is/K8V08/20.02.2014> adresinden alınmıştır.

yaşatmaya çalışmaktadırlar. Çin'de 1920 öncesinde üç milyon keşiş ve keşişenin olduğu tahmin edilmektedir. Komünist devrim ile tapınaklar ve manastırlar yıkılmış, keşiş ve keşişeler de seküler işlerde çalışmaya zorlanmıştır. 1966-76'daki kültürel devrim sayesinde bazı tapınaklar restore edilmişse de dini ve manevi uygulamalara ilgi azalmıştır.⁹²

Tibet Budizm'i konusunda araştırmalar yapan Bell "*politik ve sosyal olarak Tibet, Orta çağ Avrupasına benzer. Ancak Tibet kadınının mevki Avrupa'dan daha üstündür*"⁹³ diyerek kadının toplumdaki önemini vurgular. Tibet'liler kadınların *sanghaya* katılmasına ve dinde aktif görev almasına çok büyük destek verir.⁹⁴ Tibet'in Çin tarafından işgal edilmesiyle keşişelere ait manastırların birçoğu yok edilmiş ve bu yüzden kadınlar dinlerini 1959'dan buyana Hindistan (Dharamsala, Darjeeling), Nepal ve Bhutan gibi ülkelerde sürgünde devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Sürgünde cemaat kurmanın zorluğundan dolayı birçoğu evlerinde akrabaları ile yaşamak zorunda kalmışlardır.⁹⁵ Ruhani lider Dalay Lama eğitimleri için onlara büyük destek vermiştir. Hatta, Tenzin Palmo⁹⁶ ve Karma Lekshe Tsomo⁹⁷ gibi birçok batılı kadın Tibet Budizm'ine girerek keşişe olmayı tercih etmiş; eğitim, sağlık, barınma imkanı gibi konularda cemaati maddi ve manevi olarak desteklemişlerdir.

Günümüzde kadınların keşişe olmaları ve *sanghaya* katılımıyla ilgili kurumsal teşvik çok azdır. İlaveten kadının yerinin ev olduğu yönünde kültürel bir engelleme vardır. Bazı bölgelerde tamamıyla takdis edilmiş keşişelerin neslinin tükenmesine ve dolayısıyla kadınların cemaatle bağlantılarının kesilmesine göz yumulmuştur. Çünkü keşişelerin *sanghaya* girişi için takdis edilmiş keşiş ve keşişler tarafından atanması gerekir. Takdis edilmiş keşiş veya keşişe cemaatin sorumluluğunu üstlenebilir, inananları eğitebilir ve adaylara rehberlik edebilir.⁹⁸

Çağdaş Budist kadınlar, dindeki konumlarını güçlendirme ve rollerini arttırmanın bir yolu olarak Budist metinlerini yeniden ele almaktadırlar.

92 Çin'de keşişeliğin gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Fisher, s. 114; Bancroft, s. 101; Barnes, s. 123-127.

93 Charles Bell, *The Religion of Tibet*, Clarendon Press, Oxford, 1931, s. 26.

94 Bancroft, s. 95-97.

95 Fisher, s. 116; Keown, s. 303-304.

96 Yaklaşık on iki yıl bir mağarada inziva hayatı yaşayan Palmo, bir de keşişe manastırı kurmuştur.

97 Tsomo, kelime olarak "Budda'nın Kızları" anlamına gelen Sakyadhita, yani Uluslararası Budist Kadınları Derneği'ni 1987 yılında kurmuş ve halen başkanlığını yürütmektedir. Derneğin amacı, kadın haklarını savunmak, korumak ve kadınların daha iyi bir konuma gelmelerini sağlamaktır. Rita M. Gross, *Buddhism After Patriarchy*, s. 29

98 Fisher, s. 112.

Tayland'lı araştırmacı ve keşişe Chatsumarn Kabilsingh ile Tibet Budizm'ine mensup olan Amerikalı araştırmacı ve keşişe Karma Lekshe Tsomo, kadınların Budizm içindeki konumunu yeniden belirlemede kutsal metinlerin önemine vurgu yapar. Yine bu bağlamda, kadınlarla ilgili bir araştırma yapılırken *Therigatha*'dan başka bir metne bir müracaat edilmemiş; beşinci asırdan sonra Pali ve yerel dillerde yazılan eserler görmezden gelinmiştir. Bu eserlerde kadınların Budist toplumu ve cemaatindeki konumu ve rolleri hakkında tanımlamalar mevcuttur.⁹⁹

Günümüzde birçok kadın, Budizm'in dünyanın değişik bölgelerine ulaşması ve kadınların din içerisindeki konumlarını güçlendirmek için büyük bir özveriyle çalışmaktadırlar. Bu hedefle, Uluslararası Budist Kadınları Derneği'ni kurmuşlardır. Dernek birçok Budist ülkede kadınlar için, keşişeliğe giriş merasimi düzenlemiştir. Bu törenlerden en meşhuru 1998 yılında Budda'nın aydınlanmaya ulaştığı Bodh Gaya'da düzenlenmiş ve değişik ülkelerden 135 kadın takdis edilerek keşişeliğe adım atmıştır. Derneğin başlıca amaçları şunlardır:

- 1- Dünyanın değişik yerlerindeki Budist kadınlar arasında iletişim kurmak ve bu ağı geliştirmek.
- 2- Kadınları *dharm*a üstadı olmaları yönünde eğitmek ve bu yönde her türlü deşteği vermek.
- 3- Keşişe olmak isteyenlere yardım ve rehberlik etmek.
- 4- Kadınların Budist metinlerdeki konumuyla ilgili araştırmalar yapmak ve bu yöndeki çalışmalara destek vermek.
- 5- Farklı Budist gelenekler arasındaki anlam dünyasını zenginleştirmek.
- 6- Budda'nın öğretisini uygulamaya koymak suretiyle dünya barışına katkı sağlamak.¹⁰⁰

Dini vazifeleri ve ahlaki erdemlerinin yanı sıra, eş ve anne olan bir Budist kadının görevini tam manasıyla yerine getirmiş sayılması için şunlara da riayet etmesi gerekir. Eşinin içlerine yardım etmek, hizmetçisine iyi davranmak, eşini memnun etmek, kazancını hayır yolunda harcamak, ibadetlerinde hassas olmak, erdemli davranış sergilemek, müşfik/yardımsever olmak ve hür/özgür olmak.¹⁰¹ Bu hususlara uyan ve hayatına uygulayan kadın, görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirmiş kabul edilir.

99 Derris, s. 30-31.

100 Fisher, s. 117.

101 Bu konuda bkz., *Anguttara Nikaya*, IV.271.

VI- Feminist Anlayışa Göre Budizm'de Kadın

Kadınların karşılaştıkları sorunları çözme çabaları onları bazen feminist gelenek içerisine yönlendirmiş; bu feminist tavır, Budist keşiflere adeta kadınların bir cevabı olmuştur.¹⁰² Bu anlamda, kadınların Budizm içerisindeki konumlarının yeniden belirlenmesi ve karşılaştıkları problemlerin çözümü için iki husus üzerinde durulmaktadır:

- i. Bazı Budist inanç esasları yeniden yorumlanmalıdır.
- ii. Budist kutsal metinleri titiz bir şekilde tetkik edilmelidir.

Kendisinin feminist, teolog ve Budist olduğunu ifade eden Rita M. Gross¹⁰³, Budizm'in olması gerektiği kadar tam ve mükemmel olmadığını belirterek, Budizm'in ataerkil ön kabullerin üstesinden gelinmesi için feminist bakış açısıyla yeniden ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada öncelikle Budizm'in temelini oluşturan Buddha ve *nirvana* anlayışlarının cinsiyet ayırımına tabi tutulamayacağı ifade edilir. Yine Budizm'in temeli olan "bencillikten uzak durma" ve "boşluk" (sunyata=emptiness) öğretilerinin yeniden yorumlanması cinsiyet ayrımcılığının sona ermesini sağlayacaktır. Çünkü bencillikten uzak olan bir kişi, erkeğin kadından üstün olduğunu ve kadının itaatkâr bir varlık olduğunu düşünmez. Yine aynı şekilde, cinsiyet ayrımcılığı boşluk öğretilerine ters olduğu için metinlerde eleştirilmektedir. Boşluk teorisine göre, cinsler arasında bir ayrımın olması söz konusu değildir.¹⁰⁴

Budizm içerisindeki Feminist geleneğe mensup araştırmacılar Budist kutsal metinlerini cinsiyet eşitliği yönünden yeniden tetkik ederek kadınları aşağılayan ve ikinci sınıf olarak gören ifadelerin gerçekten Buddha'ya mı ait olduğunu, yoksa daha sonradan metni kaleme alanlar tarafından mı ilave edildiğini tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁰⁵ Örneğin Buddha, müridi Ananda'ya

102 Batılı araştırmacıların feminist bakış açıları, bazı eleştirileri ve düşünceleri beraberinde getirir de bazı Asya'lı araştırmacılara göre bu anlayış kendine özgü bir gelenek ve kültüre sahip olan Asya kadınlarına uyarlanamaz. Bu konuda bkz., Fisher, s. 118.

103 Rita M. Gross, feminizm ve Budizm'in aynı paralelde iki yol olduğunu ve bu ikisinin kendi hayatında keşiştiğini belirtir. Budizm'in özellikle iki veçhesinin, yani (i) fiili meditasyon disiplini ile (ii) bencillikten uzak zihin halinin, çok önemli ve etkili olduğunu belirterek bunların Budizm'in ayırt edici yönü olduğunu vurgular. Bu konuda bkz., Rita M. Gross, "Feminism from the Perspective of Buddhist Practice", *Buddhist-Christian Studies*, Vol. 1, University of Hawai'i Press, (1981), s. 73-74.

104 Rita M. Gross, "Strategies for a Feminist Revalorization of Buddhism", *Feminism and World Religions*, Editors, Arvind Sharma and Katherine K. Young, State University of New York Press, New York, 1999, s. 78-109; Junko Minamoto, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", s. 170-171.

105 Metinlerde Hint kültürünün etkin olduğu da savunulmaktadır. Mesela, metinlerde kadınların beş sebepten dolayı acı çekecekleri ifade edilir: eşinden ayrılma, eşe hizmet etmeme, özel haller, hamilelik ve doğum. Bunlardan son üçü hayatın normal akışı içinde gerçekleşen doğal

kadınlara bakmaması ve onlarla konuşmamasını tavsiye ederek şöyle demiştir: “Erkekleri hiçbir şey bir kadından daha sıkı bağlayamaz.”¹⁰⁶ Feminist gelenekler bu ifadenin tersinin de geçerli olabileceğini belirtirler ve erkek egemen Budist söylemi ve hitabet anlayışını eleştirirler. Bu açıdan, Taylandlı Budist keşiş Bhikkhuni Dhammananda¹⁰⁷’ya göre kadına karşı zafiyet, kadınların hatası değil cemaate yeni girmiş, pratiği eksik olan ve zihinsel melekeleri tam gelişmemiş acemi keşişlerin zayıflığıdır. Çünkü onlar, kolaylıkla duygusal yönlerine yenik düşmektedirler. Hatta, kadın bulunmayan bir ortamda, bazı keşişler zihinlerinde kadın hayalleri yaratmaktadırlar. Bu yüzden keşişlerin cinsel tutumlarından hiçbir kadın sorumlu değildir ve onlar kendi cinsel arzularını kontrol etmek zorundadır. Aydınlanmaya ulaşmış bir keşiş için bunların hiçbirisi söz konusu olamaz. Zira Budda’nın kendisi kadınlardan hiçbir zaman kaçmamış, üstelik onları bir cinsellik objesi olarak da görmemiştir. Üstelik Budda, bir başka yerde Budist erkeklere “bir kimsenin annesine ve eşine saygının kutsal olduğunu”¹⁰⁸ tavsiye etmiştir.

VII- Eğitim-Öğretim ve Sosyal Faaliyetlerde Budist Kadın

Bütün bu gelişmeler neticesinde, günümüzde Budist kadınlar, hem dünyanın birçok bölgesindeki değişik merkezlerde Budizm’i pratik ve doktrinel anlamda anlatmak ve öğretmekle meşgul olmakta hem de birçok sosyal yardımlaşma ve dayanışma organizasyonlarında faal olarak görev almaktadırlar. Dinin öğretilmesi ve yayılmasıyla ilgili olarak, *dharmayı* pratik ve teknik olarak anlattıkları kitaplarla daha farklı kesimlere ulaşabilme imkânına sahiptirler. Bu kişilerden özellikle yukarıda da bahsettiğimiz Tenzin Palmo ve Karma Lekshe Tsomo’nun adını tekrar zikretmeden geçemeyiz. İngiliz asıllı olan Bayan Palmo küçük yaşta Budizm’e ilgi duymuş ve ömrünü inziva hayatı ve meditasyona vakfetmiştir. Bunun yanında keşiş manastırlarının kurulmasına destek vermiş ve *yogini* (bayan yoga ustası) neslinin yeniden teşekkülü için çalışmıştır. Bayan Tsomo ise, Sakyadhita’nın başkanlığını yürütmenin yanında hem üniversitede Profesör olarak hizmet vermekte hem de Himalayalar’daki kadınların eğitimleri için projeler hazırlamaktadır. Bütün bunlara rağmen yine de ataerkil yapı ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Yine, 1997’de vefat eden Ayya Khema, Avusturalya ve Almanya gibi ülkelerde Budist meditasyon merkezlerinin kurulmasına öncülük etmiştir.

durumlar ve bireysel tercihler iken ilk ikisi Hint kültürünün etkisiyle eserlere dahil olmuştur. Ayrıca bkz., Fisher, s. 118.

106 *Anguttara Nikaya*, I.1.

107 Gerçek adı Chatsumarn Kabilsingh olup Bhikkhuni Dhammananda adını Budist cemaat içerisinde kullanır.

108 *Anguttara Nikaya*, III.77.

Dhammawati'nin Nepal'da keşişeler için kurduğu merkez, dini sınıftan olmayanların da uğrak yeri haline gelmiştir. Tayland, Kore, Japonya gibi ülkelerde kadınlar, meditasyon merkezleri, keşişe manastırları, araştırma merkezlerinin kurulmasını sağlamışlardır. Bu merkezlerin hedefleri kadınların konumunu yükseltmek olduğu kadar, çocukların dini değerlere bağlı bir şekilde eğitilmesini sağlamak, din adamı sınıfına mensup olmayan kişilere rehberlik etmek ve Budizm'e mensup olmayanlara da dini öğretmektir.¹⁰⁹

Uluslararası Budist Kadınlar Derneği, kadınların eğitimi ve değişik ülkelerde kadınların tam keşişelik hakkını elde edebilmeleri için çalışmaktadır. Kadınların sesini duyurabilmek ve sahip oldukları konumu yüceltmek için çeşitli ülkelerde konferanslar düzenlemektedirler.¹¹⁰

Budizm'de insanın bencil bir tutum takınarak sadece kendisi için değil aynı zamanda diğer insanlar için de çalışması söz konusudur. Dolayısıyla aydınlanmaya ulaşmış insan, diğerlerinin arınma ve aydınlanmaya ulaşmasına yardım etmeli, onları bu konuda eğitmelidir. Bu yardım sadece manevi alanda kalmamalı maddi dünyaya da yansımalıdır. Bunun bilincinde olan Budist kadınlar manevi bir rehber olmanın yanında sosyal bir yardım görevlisi gibi de çalışmaktadırlar.

Daha önce adı geçen Tayland'lı keşişe Voramai Kabilsingh Budist kadınlar için tapınaklar, çocuklar için eğitim merkezleri, mülteciler için sığınma kampları kurmuştur. Yoksul halka yardım kampanyalarının yanında, cahil halkı bilinçlendirmek için aylık bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Kadınların hakları için mücadele eden Dr. Chatsumarn Kabilsingh, *sanghaya* eleştirerek, erkeklerin hiçbir yetenek ve eğitim standardı aranmaksızın *sanghaya* kabul edildiğini; önce keşiş olup daha sonra Budizm'i öğrendiklerini belirtir. O, daha da önemlisi, keşişlerin birçoğunun sarı elbiseler giymiş cahil insanlar olduğunu ifade eder. Tayland halkı, *sanghaya*, Budda'yı temsil ettiği için el üstünde tutar, iyi veya kötü ne yaparlarsa yapsınlar onlar hakkında konuşmazlar. Çünkü onlar hakkında atıp tutmanın kendilerine zarar vereceğine ve kötü karma ile sonuçlanacağına inanırlar. Hatta *sangha* üyeleri kadınların aşağılık konumlarına ve kötü karmalarına vurgu yaparak, onların bu konumdan kurtulmaları için tapınağa veya manastıra yardım (dana) etmelerini istemektedirler. Böylece zengin, şaşaalı ve görkemli tapınaklar yapma yoluna gitmektedirler.¹¹¹

109 Fisher, s. 119-121.

110 Kabilsingh, "Buddhism", s. 125; Uluslararası Budist Kadınlar Derneği (Sakyadhita) bugüne kadar toplam 13 toplantı gerçekleştirilmiştir: 1987-Hindistan, 1991-Tayland, 1993-Sri Lanka, 1995-Ladakh/Hindistan, 1997-Kamboçya, 2000-Nepal, 2002-Tayvan, 2004-Güney Kore, 2006-Malezya, 2008-Moğolistan, 2009-Vietnam, 2011-Tayland, 2013-Hindistan. Derneğin <http://www.sakyadhita.org/> resmi internet adresinden daha fazla bilgi alınabilir.

111 Chatsumarn Kabilsingh, *Thai Women in Buddhism*, Parallax Press, Berkeley, 1991, s. 83-84.

Dünyanın değişik bölgelerinde Budist kadınların faal olduğu başlıca sosyal aktiviteler ve mücadeleleri madde madde sıralayarak yazımıza son vermek istiyoruz:

- I. Başta AIDS olmak üzere değişik ölümcül hastalıklarla mücadele merkezleri kurmak,
- II. Yaşama şansı kalmayan hastaların huzur içerisinde ölmesini sağlamak,
- III. Barış ve huzur dolu bir dünya için nükleer silahsızlanmayı desteklemek; barışı temin ve barışa katkı için Budist kutsal metinlerini okumak,
- IV. Yerel halkların karşılaştıkları adaletsizlikleri ortadan kaldırmak,
- V. Yaşanabilir bir çevre için doğayı koruma ve bu yönde projeler geliştirmek,
- VI. Savaşlar neticesinde maddi ve manevi olarak yıkıma uğramış çocukların hayata yeniden döndürülmesi ve yaşama sevincini kazanabilmeleri için gençlik merkezleri kurmak ve bu yönde değişik sosyal hizmetler üretmek,
- VII. Hak ve hukuk ihlali yapan siyasi sistemleri protesto ve onlarla canı pahasına mücadele etmek.

Sonuç

Tarih boyunca sosyo-kültürel yapının, dini anlayışları ve yaşam tarzını derinden etkilediğini ve biçimlendirdiğini birçok toplumda görmemiz mümkündür. Bunun bariz örneklerinden birisine Güney Doğu Asya'da özellikle Hint alt kıtasında yayılmış durumda olan Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi dinlerde rastlamaktayız. Bölgedeki dini-kültürel yapı, MÖ 2000 yılından buyana Hinduizm'in öğretilerine göre şekillenmiş; din adamları ve dini metinlerin otoritesi, ritüel uygulamalar, toplumsal bölünmenin temeli olan kast sistemi uzun yıllar boyunca toplumu şekillendirmiştir. Kadınlar da, değersiz, yararsız ve kast sınıfının en alt katmanına mensup kabul edilerek bahsettiğimiz söz konusu bu biçimlendirmeden mağdur olmuştur.

Güney Asya'da Budizm, bu tarz katı, statik ve uygulanması mecburi kurallar bütününe sahip bir dini geleneğe başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. O, her ne kadar Hinduizm içerisinde bir reform hareketi olarak bazı inanç ve uygulamaları değiştirmeyi başarmış olsa da, bizim yukarıda da izah etmeye çalıştığımız ataerkil aile yapısını tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Çünkü Buddha, başlangıçta toplumsal düzenin baskısı nedeniyle karşı çıktıktan sonra, kadınların bir takım kurallara riayet etmek suretiyle *sanghaya* dâhil

olabileceklerini kabul etmiştir. Eleştirilebilecek bir diğer husus, kadınların dini cemaate girdikten sonra ne kadar üst mevkide olursa olsun acemi bir keşişden değersiz kabul edilmesidir.

Dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da, kutsal metinlerin kompoze edilmiş sürecidir. Çünkü Budist kutsal metinleri Buddha'nın ölümünden uzun süre sonra ve erkeklerden müteşekkil konsillerde belirlenmiş ve kayda geçirilmiştir. Yine, Buddha'nın ölümünden sonra keşişler dini idareyi tamamen kontrolleri altına almışlar ve Buddha öncesi kadın karşıtı tutumu kısmen sürdürmeye çalışmışlardır. Buddha sonrası dönemde kadınlara karşı konulmasının temel nedeni, aslında onların *sangha* içerisindeki yetki ve otorite kazanmalarına engel olmasıdır. Kadınların karşılaştıkları sorunlar da keşişlerin dini kaygılarından değil, toplumsal statü ve ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede keşişeler nesli XI. yüzyılda Sri Lanka'da sona ermiş ve seçkin/elit din adamlarından oluşan ruhani meclisin karşı koymasıyla bir daha dirilme imkânı elde edememiştir. Kadınlar verilen görevleri ne kadar başarı ile yerine getirirlerse getirsinler yine de ikincil konumda olmaktan kurtulamamışlardır. Her ne kadar öne çıkan kadınlar olsa da toplumda erkek hâkimiyeti devam etmiştir. Birçok Budist kadın manastırlardan kurumsal olarak dışlanma ile karşı karşıya kalmış, riyazet ve mücahede uygulamalarına yönelik de sosyal baskı ile karşılaşmışlardır. Budist kutsal metinlerinde aydınlanma veya *nirvanaya* ulaşmada kadın ve erkeklerin eşit potansiyellere sahip oldukları ifade edilse de Budist kültürdeki kadınla ilgili olumsuz önyargılar tamamen aşılamamıştır.

Bütün bu eleştirel bakış açısıyla birlikte, dönemin sosyo-kültürel yapısını dikkate alındığında Budizm'e hak vermenin makul olduğunu düşünenler de vardır. Budizm'de kadının üstlendiği rol ve sahip olduğu statü, her ne kadar mükemmelliğe ulaşmış olmasa da, olumlu yönde tedricen değişmeye başlamıştır. Budizm'de kadın, içinde bulunduğu kölelik ve eşya olma konumundan kurtulup, kendi başına bir birey olma imkânı elde etmiş ve sosyal yapının bir parçası haline gelmiştir. Her ne kadar kadınlar keşişeliğe girişte ve yükselişte sorunlar yaşamışlar ve sahip oldukları manevi kabiliyetler hususunda da çok az takdir edilmiş olsalar bile, çok üst düzey manevi aşamalara ulaşmamışlardır. Bu manada, bir yaşam tarzı olan *dharmayı* yaymada çok önemli görevler üstlenmişler ve Budizm'in bugüne gelişine aktif katkı sağlamışlardır. Budizm'inin ataerkil yapısı kadınların bu başarılarını örtmeye çalışsa da, onların, Budist toplumun önemli bir yapı taşı olmalarının önüne geçememiştir. Kadınların manevi eğilim ve yeteneklerinin kabulü, sadece kadınları teşvik etmekle kalmaz aynı zamanda onların sahip oldukları manevi potansiyelleri küçümseyen kimselerin bakış açılarını da değiştirir.

Elbette bu dönüşüm büyük ölçüde kadınların kendi çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bunun en etkili örneği olan Uluslararası Budist Kadınlar

Derneği (Sakyadhita) karşılaşılan sorunları çözüme ve dünyanın ilgisini kendilerine çekme yolunda ciddi çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca son yıllarda kadınların keşişe ve manastırda otorite olabilmeleri için 1988'de ABD'de, 1996 da Hindistan'da ve bir kilometre taşı olarak 1998'de Sri Lanka'da organizasyonlar düzenlenmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılın sonlarından günümüze değin kadınlar arasında Budizm'i yeniden yorumlama çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca kadınlar sosyal aktivitelerde etkin roller üstlenerek kendi konumlarını güçlendirme çabasındadırlar. Bu manada kadınların yararına projeler üretmekte ve yeni manastırlar kurmaktadır. Bütün bunlar, Budizm'de kadının konumunun belirlenmesinde ve iyileştirilmesinde dikkat çekici gelişmeler olarak görölmektedir.

KAYNAKÇA

A- Kutsal Metinler

Anguttara Nikaya, The Book of Gradual Sayings, I-V, Trans. by E.M. Hare, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 2006.

Bhagavad-Gita As It Is, Trans. by A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada, The Bhaktivedanta Book Trust, 1986.

Bhagavad-Gita with Commentary of Sankaracarya, Trans. by S. Gambhinananda, Advaita Ashrama, Calcutta, 1991.

Digha Nikaya, Dialogues of the Buddha, I-III, Trans. by T.W. Rhys Davids, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 2005.

Gaina Sutra, I-II, Trans. by Hermann Jacobi, *Sacred Books of the East*, Vol. XXII, XLV, Ed. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, 1884-1885.

Lotus Sutra, Trans. by H. Kern, *Sacred Books of the East*, Vol. XXI, Ed. F. Max Müller, Delhi, 1980.

Mahaparinibbana Sutta, Trans. by T.W. Rhys Davids, *Sacred Books of the East*, Vol. XI, Ed. F. Max Müller, Delhi, 1980.

Psalms Of The Early Buddhists (I.-Psalms Of The Sisters), Trans. by Rhys Davids, The Pali Text Society Pub., Oxford, 1909.

Samyutta Nikaya, The Book of Kindred Sayings I-V, Trans. by C.A.F. Rhys Davids & F.L. Woodward, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 2005.

The Laws of Manu, Trans. by Wendy Doniger & Brian K. Smith, Penguin Books, London, 1992.

Transcreation of the Bhagavad Gita, Trans. by Ashok Kumar Malhotra, Pearson, 1998

Vinaya Texts, (I-III), Trans. by T. W. Rhys Davids & Hermann Oldenberg, *Sacred Books of the East*, Vol. XIII, XVII, XX, Ed. F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, 1881-1885.

B- Diğer Eserler

Altekar, A.S., *The Position of Women in Hindu Civilization*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 2005.

Anderson, Leona M., "Women in Hindu Traditions", ed., Leona M. Anderson and Pamela Dickey Young, *Women and Religious Traditions*, Oxford University Press, Ontario, 2004, s. 1-44.

- Bancroft, Anne, "Women in Buddhism", ed., Ursula King, *Women in the World's Religions: Past and Present*, Paragon House, New York, 1987, s. 81-104.
- Barnes, Nancy Schuster, "Buddhism", ed., Arvind Sharma, *Women in World Religions*, New York University, New York, 1987, s. 105-133 .
- Batchelor, Martine, *Walking on Lotus Flowers: Buddhist Women Living, Loving and Meditating*, Thorsons/HarperCollins, London, 1996.
- Bell, Charles, *The Religion of Tibet*, Clarendon Press, Oxford, 1931.
- Bode, Mabel, "The Women Leaders of Buddhist Reformation (Abstract)," *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists*, vol. 1 (Indian and Aryan Section), ed. E. Delmar Morgan, Committee of the Congress, London, 1893.
- Derris, Karen, "When the Buddha was a Woman: Reimagining Tradition in the Theravada", *Journal of Feminist Studies in Religion*, 24.2 (2008), s. 29-44.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnanç ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, c. II, Çev., Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Evans-Wentz, W.Y., *Tibetan Yoga and Secret Doctrines*, Pilgrims Book, Delhi, 1999.
- Fisher, Mary Pat, *Women in Religion*, Pearson Longman, Hong Kong, 2007.
- Foley, Caroline A., "The Women Leaders of Buddhist Reformation as Illustrated by Dhammapala's Commentary on Theri-gatha", *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists*, vol. 1 (Indian and Aryan Section), ed. E. Delmar Morgan, Committee of the Congress, London, 1893.
- Fung-ming, Josephine Leo, "Chinese Woman and the Family from the Buddhist Tradition", *Inter-Religio*, 34, Winter 1988, s. 28-31.
- Gombrich, Richard F., *Theravada Buddhism: A Social History from Antient Benares to Modern Colombo*, Routledge, New York, 2006.
- Gross, Rita M., "Feminism from the Perspective of Buddhist Practice", *Buddhist-Christian Studies*, Vol. 1, Universty of Hawai'i Press, (1981), s. 73-82.
- "Strategies for a Feminist Revalorization of Buddhism", *Feminism and World Religions*, Editors, Arvind Sharma and Katherine K. Young, State University of New York Press, New York, 1999, s. 78-109.
- Buddhism After Patriarchy: A Feminist History, Analysis and Reconstruction of Buddhism*, State University of New York Pres, New York, 1993.

- Hopkins, Edward W., *The Religions of India*, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1970.
- Horner, Isaline Blew, *Women Under Primitive Buddhism: Laywomen and Almswomen*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 1999.
- Humphreys, Christmas, *Buddhism*, Penguin Books, GB, 1952.
- Kabilsingh, Chatsumarn, "Buddhism", *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*, Vol. 1., General Editors, Cheris Kramarae and Dale Stander, Routledge, New York, 2000.
- Thai Women in Buddhism*, Parallax Press, Berkeley, 1991.
- Keown, Damien, *Dictionary of Buddhism*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Law, Bimala Churn, *A History of Pali Literature*, Indica Books, Varanasi, 2002.
- Ancient Indian Tribes*, Motilal Banarsidass, Lahore, 1926.
- Lien, Ven. Tri, "Nuns of the Mendicant Tradition in Vietnam", *Sakyadhita Toplantısı Bildiri Özeti*, Taipei, 2002.
- Minamoto, Junko, "Buddhist Attitudes: A Woman's Perspective", *Women, Religion and Sexuality*, Ed. Jeanne Becher, WCC Pub., Geneva, 1990, s. 154-171.
- Morgan, Kenneth W., ed., *The Path of the Buddha: Buddhism Interpreted by Buddhists*, Motilal Banarsidass Pub., Delhi, 1997.
- Neumaier, Eva K., "Women in the Buddhist Traditions", Leona M. Anderson and Pamela Dickey Young, *Women and Religious Traditions*, Oxford University Press, Ontario, 2004, s. 75-106.
- Paul, Diana Y., *Women in Buddhism: Images of Feminine in the Mahayana Tradition*, University of California Press, California, 1985.
- "Buddhist Attitudes toward Women's Bodies", *Buddhist-Christian Studies*, Vol. 1, University of Hawai'i Press, (1981), s. 63-71.
- Rahula, Walpola, *What the Buddha Taught*, Great Britain, 1978.
- Ratnapala, Nandasena, "Woman and Society from the Buddhist Point of View", *Buddhismtoday*, 20.02.2014.
- Shi, Ven. Zhaohui, *Buddhist Women's Movement in The New Century: The Taiwanese Experience of Contemporary Nuns' Defiance of The "Treaty of Non-Equality"* *Sakyadhita Toplantısı Bildiri Özeti*, Taipei, 2002.
- Tomalin, Emma, "Thai Bhikkhuni Movement", *Gender & Development*, Vol. 14, No. 3, November 2006, s. 385-397.

- Upadhyaya, K.D., "On the Position of Women in Indian Folk Culture", *Asian Folklore Studies*, Vol. 27, No. 1, (1968), s. 81-100.
- Walters, Jonathan S., "A Voice From the Silence: The Buddha's Mother's Story", *History of Religions*, Vol. 33, No. 4 (May, 1994), s. 358-379.
- Williams, Paul, *Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations*, Routledge, New York, 2004.
- Yin, Ven. Bhikshuni Wu, *Choosing Simplicity: Commentary on the Bhiksuni Pratimoksha*, Snow Lion Pub., New York, 2001.
- Yitik, Ali İhsan, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2005.
- Young, Katherine K., "Hinduism", ed., Arvind Sharma, *Women in World Religions*, New York University, New York, 1987, s. 59-103.
- Young, Serenity, ed., *An Anthology of Sacred Texts by and About Women*, Pandora, New York, 1993.

C- İnternet (WEB) Adresleri

<http://archive.is/K8V08/20.02.2014>.

<http://www.buddhismtoday.com/english/sociology/009-woman.htm/20.02.2014>.

<http://www.sakyadhita.org>.